

ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΚΥΡΙΩΝ

“Ο Ευαγγελισμός”

Ο πρώτος γυναικείος σύλλογος της Άρτας

& η δημόσια παρουσία των γυναικών

100 χρόνια πριν

Αναστασία Γ. Καρρά

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή

1. Η Άρτα στις αρχές του 20ού αιώνα: κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο

2. Η θέση της γυναίκας στην Άρτα

3. Η ίδρυση του Συνδέσμου Κυριών «Ο Ευαγγελισμός» (1923)

3.1 Η πρώτη δημοσίευση στον τοπικό και αθηναϊκό Τύπο

3.2 Η δημόσια ρητορική και το ιδεολογικό πλαίσιο

4. Τα ιδρυτικά μέλη και η κοινωνική τους ταυτότητα

4.1 Ο «Ευαγγελισμός» και ο αστικός – φιλελεύθερος κοινωνικός χώρος της Άρτας

5. Περί της ονομασίας

5.1 Σχέση με τα αθηναϊκά πρότυπα

5.2 Ο Τύπος και η δημόσια προβολή

6. Οι σκοποί και η οργανωτική δομή του Συνδέσμου

6.1 Το καταστατικό και οι βασικοί στόχοι

6.2 Η πρώτη Γενική Συνέλευση (1 Οκτωβρίου 1923)

6.3 Τα τμήματα του Συνδέσμου

6.3.1 Το Φιλανθρωπικό Τμήμα

6.3.2 Το Τμήμα Γυναικείων Τεχνών

6.3.3 Το Τμήμα Υγιεινής, Διαλέξεων και Εορτών

7. Η δράσις των Κυριών Άρτης (1923–1924)

7.1 Το δημοσίευμα του 1924 στον «Ελεύθερο Λόγο»

7.2 Ερμηνευτική προσέγγιση της δράσης

8. Ο «Ευαγγελισμός» και η ευρύτερη γυναικεία κινητοποίηση

8.1 Η θέση του «Ευαγγελισμού» στο ευρύτερο γυναικείο κίνημα του Μεσοπολέμου

8.2 Από τη φιλανθρωπία στη συλλογική δημόσια δράση

8.3 Τοπική αστική τάξη και γυναικεία κοινωνική χειραφέτηση

8.4 Η περίπτωση της Σοφίας Μάτσου

9. Η εξέλιξη της γυναικείας συλλογικής παρουσίας στην Άρτα (1924–1934)

9.1 Η τύχη του «Ευαγγελισμού» και η αρχαική σιωπή (1924–1928)

9.2 Η διάχυση της δράσης πέρα από το σωματείο

9.3 Η ένταξη στο πανελλήνιο πλαίσιο (1930)

9.4 Το περιεχόμενο του γυναικείου εκλογικού δικαιώματος

9.5 Η εφαρμογή του νόμου στην Άρτα («Η Γυναικεία Ψήφος»)

9.6 Ιστορική σύνθεση

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη εξετάζει την ίδρυση και τη δράση του Συνδέσμου Κυριών «Ο Ευαγγελισμός» στην Άρτα το 1923, όχι απλώς ως φιλανθρωπική πρωτοβουλία, αλλά ως μορφή δημόσιας παρουσίας των γυναικών σε μια επαρχιακή κοινωνία του Μεσοπολέμου. Μέσα από τον τοπικό και αθηναϊκό τύπο και τα διαθέσιμα αρχαικά ίχνη αναδεικνύεται ότι, πριν ακόμη αποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα, οι γυναίκες της Άρτας συγκρότησαν συλλογική φωνή και παρενέβησαν ενεργά στον κοινωνικό χώρο. Η περίπτωση αυτή επιτρέπει να παρακολουθήσουμε το μεταβατικό στάδιο από τον ιδιωτικό στον δημόσιο ρόλο της γυναίκας στην ελληνική επαρχία.

Για να κατανοηθεί η εμφάνιση ενός τέτοιου συλλόγου σε μια επαρχιακή πόλη, είναι απαραίτητο να εξεταστεί το κοινωνικό και ιστορικό περιβάλλον μέσα στο οποίο συγκροτήθηκε. Η Άρτα των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα βρισκόταν σε φάση μετάβασης: από μια παραδοσιακή αγροτική κοινωνία σε μια κοινωνία με αυξανόμενα αστικά χαρακτηριστικά, κοινωνικές εντάσεις και νέες μορφές συλλογικής δράσης.

❖ 1. Η Άρτα στις αρχές του 20ού αιώνα: κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο

Οι πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα αποτέλεσαν για την Άρτα περίοδο έντονων ανακατατάξεων, κοινωνικών μετασχηματισμών και διαρκών δοκιμασιών. Έχοντας ενταχθεί στον εθνικό κορμό το 1881, ύστερα από 432 χρόνια οθωμανικής κυριαρχίας, η πόλη κλήθηκε μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα να ανασυγκροτήσει τις δομές της και να προσαρμοστεί στη νέα ιστορική πραγματικότητα. Ωστόσο, τα πρώτα χρόνια της ελευθερίας της δεν υπήρξαν ομαλά. Ως επιχειρησιακό στρατιωτικό κέντρο στο βορειοδυτικό σύνορο της χώρας, η Άρτα βίωσε τις συνέπειες του πολέμου του 1897 και των Βαλκανικών Πολέμων (1912–1913), με σοβαρές κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις.

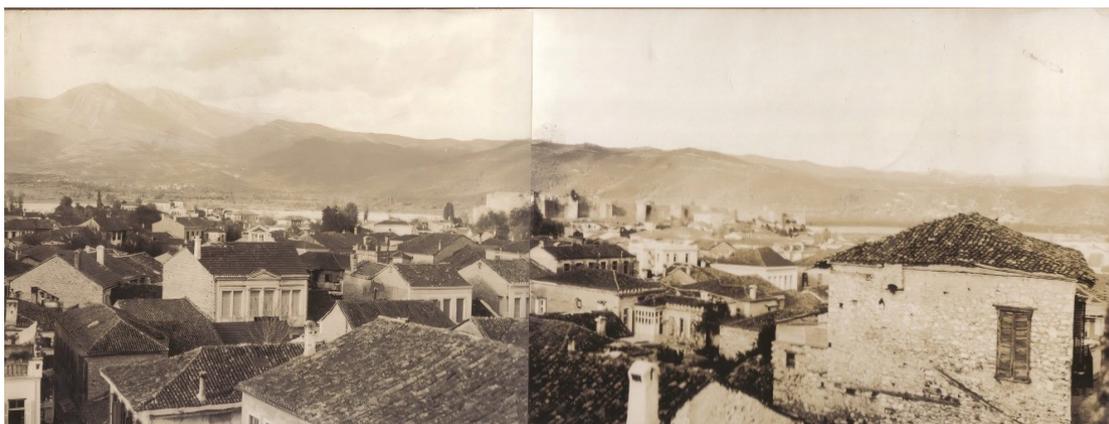
Η ενσωμάτωση 33 νέων χωριών στον νομό αύξησε σημαντικά τον πληθυσμό, χωρίς όμως να συνοδευτεί από αντίστοιχη οικονομική ανάπτυξη. Το γαιοκτητικό ζήτημα παρέμενε άλυτο, μεγάλες εκτάσεις του εύφορου κάμπου παρέμεναν αναξιοποίητες και οι πολεμικές συνθήκες αποδυνάμωναν διαρκώς την παραγωγική βάση. Στις ήδη δύσκολες αυτές συνθήκες προστέθηκαν ο ναυτικός αποκλεισμός της Παλαιάς Ελλάδας κατά τον Εθνικό Διχασμό, η επισιτιστική κρίση, οι επιδημίες χολέρας και εξανθηματικού τύφου του 1918 καθώς και η αυξημένη ανεργία, που οδήγησαν μεγάλο μέρος του πληθυσμού σε οριακή επιβίωση.

Καθοριστική υπήρξε και η επίδραση του Ελληνοτουρκικού Πολέμου και της επακόλουθης ανταλλαγής πληθυσμών το 1923. Η εγκατάσταση χιλιάδων προσφύγων στην πόλη και στον νομό δημιούργησε νέες κοινωνικές ανάγκες και επέβαλε την ανάπτυξη δομών κοινωνικής μέριμνας. Η Άρτα βρέθηκε αντιμέτωπη με ζητήματα στέγασης, υγειονομικής περίθαλψης, σίτισης και ένταξης, σε μια περίοδο που οι κρατικές υποδομές ήταν περιορισμένες.

Παράλληλα, η κοινωνική σύνθεση της πόλης άρχισε να μεταβάλλεται. Η ανάδυση μιας ανερχόμενης αστικής τάξης – αποτελούμενης από εμπόρους, δικηγόρους, ανώτερους διοικητικούς και στρατιωτικούς υπαλλήλους – σηματοδότησε τη σταδιακή μετάβαση από μια κατεξοχήν αγροτική κοινωνία σε μια κοινωνία με εντονότερα αστικά χαρακτηριστικά. Η μόρφωση και τα ελεύθερα επαγγέλματα προσέδιδαν κοινωνικό κύρος και οικονομική ισχύ, διαμορφώνοντας νέες κοινωνικές ισορροπίες.

Σημαντικό στοιχείο του τοπικού αυτού μετασχηματισμού υπήρξε και η έντονη βενιζελική πολιτική ταυτότητα της Άρτας. Ήδη από τις εκλογές του 1910, η πόλη έδινε σταθερά την πλειοψηφία στο Κόμμα των Φιλελευθέρων

του Ελευθέριου Βενιζέλου, γεγονός που συνδεόταν άμεσα με την προσδοκία επίλυσης του γαιοκτητικού ζητήματος και με τη στήριξη ισχυρών τοπικών πολιτικών οικογενειών. Η βενιζελική αυτή κυριαρχία δεν περιοριζόταν στο εκλογικό επίπεδο, αλλά αντανακλούσε ένα ευρύτερο κλίμα εκσυγχρονισμού, κοινωνικής μεταρρύθμισης και αστικής αυτοπεποίθησης. Δεν είναι τυχαίο ότι ο ίδιος ο Βενιζέλος έθεσε υποψηφιότητα στον νομό στις εκλογές του 1923, επιβεβαιώνοντας τον ισχυρό δεσμό του πολιτικού αυτού ρεύματος με την τοπική κοινωνία.

1930 – Μερική άποψη της Άρτας. (Φωτο από αρχείο Οικογένειας Χόλτερμαν)

Μέσα σε αυτό το ιστορικό και ιδεολογικό περιβάλλον — όπου η κοινωνική πρόνοια συνδεόταν με τον αστικό εκσυγχρονισμό και η πολιτική ταυτότητα διαμόρφωνε δίκτυα κοινωνικής δράσης — ιδρύεται το 1923 ο πρώτος γυναικείος σύλλογος της Άρτας. Η συγκρότησή του δεν αποτελεί ένα απομονωμένο φαινόμενο φιλανθρωπίας, αλλά εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικής κινητοποίησης, στο οποίο πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισαν γυναίκες προερχόμενες, σε μεγάλο βαθμό, από τον βενιζελικό πολιτικό χώρο. Η σύνδεση αυτή θα αποτυπωθεί και στη δημόσια προβολή του συλλόγου, γεγονός που καθιστά αναγκαία την εξέταση του πολιτικού πλαισίου ως συστατικού στοιχείου της ταυτότητάς του.

❖ 2. Η θέση της γυναίκας στην Άρτα

Στη δεκαετία του 1920 οι γυναίκες στην Άρτα, όπως και στο μεγαλύτερο μέρος της αγροτικής Ελλάδας, ζούσαν σε ένα έντονα πατριαρχικό κοινωνικό πλαίσιο, αν και ήδη γίνονταν αισθητές ευρύτερες κοινωνικές μεταβολές. Η καθημερινή τους ζωή περιστρεφόταν γύρω από τον οικιακό χώρο: φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών, αλλά και συμβολή στην οικογενειακή οικονομία, κυρίως μέσα από τη γεωργία, την υφαντουργία και το μικρεμπόριο.

Ο γάμος εξακολουθούσε να οργανώνεται σε μεγάλο βαθμό από την οικογένεια, με κεντρικό στοιχείο την προίκα και την οικογενειακή τιμή. Οι γυναίκες παντρεύονταν σε νεαρή ηλικία και η κοινωνική προσδοκία ήταν σαφής: να είναι σύζυγοι και μητέρες. Η θρησκευτική ζωή κατείχε σημαντική θέση στην καθημερινότητα και αποτελούσε έναν από τους λίγους αποδεκτούς χώρους συλλογικής παρουσίας τους.

Η εκπαίδευση παρέμενε περιορισμένη, ιδίως στην ύπαιθρο. Παρότι αρκετά κορίτσια φοιτούσαν στο δημοτικό σχολείο, ελάχιστες προχωρούσαν σε ανώτερες σπουδές, συνήθως στο επάγγελμα της δασκάλας. Οι γυναίκες των εύπορων οικογενειών είχαν μεγαλύτερη πρόσβαση στη μόρφωση και στις τέχνες, γεγονός που τους προσέδιδε κοινωνικό κύρος χωρίς όμως να αίρει τον βασικό περιορισμό στον ιδιωτικό χώρο.

Σε εθνικό επίπεδο οι γυναίκες δεν διέθεταν ακόμη πολιτικά δικαιώματα — το δικαίωμα ψήφου θα παραχωρηθεί το 1930 — ωστόσο οι πρώτες φεμινιστικές ιδέες και μορφές οργάνωσης είχαν ήδη αρχίσει να εμφανίζονται στα μεγάλα αστικά κέντρα και να επηρεάζουν, έστω έμμεσα, και την επαρχία.

Έτσι διαμορφωνόταν μια αντίφαση: οι γυναίκες παρέμεναν θεσμικά αποκλεισμένες από τον δημόσιο χώρο, αλλά ταυτόχρονα συμμετείχαν ολοένα περισσότερο σε συλλογικές δραστηριότητες που η κοινωνία θεωρούσε αποδεκτές. Σε αυτό το όριο μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου θα εμφανιστούν οι γυναικείοι σύλλογοι.

Η εμφάνιση των γυναικείων συλλόγων δεν πρέπει επομένως να θεωρηθεί απλή κοινωνική εξέλιξη αλλά λύση σε μια κοινωνική αντίφαση. Η γυναίκα της επαρχιακής κοινωνίας παρέμενε αποκλεισμένη από την πολιτική και επαγγελματική σφαίρα, ωστόσο η ίδια η κοινωνία είχε ανάγκη οργανωμένων μορφών πρόνοιας. Η φιλανθρωπία αποτέλεσε το σημείο συνάντησης αυτών των δύο αναγκών: επέτρεπε στις γυναίκες να εξέλθουν από τον οικιακό χώρο χωρίς να αμφισβητούν ανοιχτά τον παραδοσιακό τους ρόλο.

Έτσι ο σύλλογος δεν εμφανίζεται ως ρήξη αλλά ως κοινωνικά αποδεκτή διεύρυνση της γυναικείας αποστολής. Η μητρική φροντίδα μεταφέρεται από την οικογένεια στην πόλη· η γυναίκα δεν παύει να θεωρείται προστάτιδα, αλλά η προστασία αποκτά πλέον δημόσιο χαρακτήρα.

1935 : Κυρίες της Οικογένειας Μπανταλούκα ποζάρουν στο Γεφύρι. (Φωτο από αρχείο κ. Κ. Μπανιά)

❖ 3. Η ίδρυση του Συνδέσμου Κυριών «Ο Ευαγγελισμός» (1923)

◆ 3.1 Η πρώτη δημοσίευση στον τοπικό και αθηναϊκό Τύπο

Η πρώτη δημόσια ανακοίνωση της ίδρυσης του Συνδέσμου έγινε στην εφημερίδα Ηπειρωτική Ηχώ, στις 18 Αυγούστου 1923 (αρ. φύλλου 13). Η Ηπειρωτική Ηχώ ήταν μια δισέλιδη, δεκαπενθήμερη «πολιτική, κοινωνική και φιλολογική» εφημερίδα και πιθανότατα η μοναδική που κυκλοφορούσε στην Άρτα το 1923. Ιδιοκτήτης και διευθυντής της ήταν ο Βασίλειος Α. Παπαβασιλείου και αρχισυντάκτης ο Ιωάννης Α. Παπαβασιλείου.

Ο τίτλος του μονόστηλου άρθρου στη δεύτερη σελίδα της εφημερίδας ήταν «Ένας Φιλανθρωπικός Σύλλογος». Στο σχετικό δημοσίευμα αναφέρεται:

«Τη πρωτοβουλία της ευγενεστάτης κυρίας Ελένης Α. Μυλωνά ιδρύθη πρότινος εν Άρτη ένας ωραίος σύνδεσμος με το όνομα "Ευαγγελισμός"...».

Το άρθρο συνεχίζει με την αναφορά ορισμένων εκ των ιδρυτικών μελών — κυριών και δεσποινίδων της πόλης — και παραθέτει συνοπτικά τον σκοπό του Συνδέσμου, ο οποίος χαρακτηρίζεται «...άριστος από πάσης απόψεως».

Ο συντάκτης εκφράζει ανοιχτά τη στήριξή του στην πρωτοβουλία, σημειώνοντας ότι:

«...μετ' ανεκφράστου χαράς αναγγέλει σήμερον την ίδρυσιν του θαυμάσιου αυτού συνδέσμου και εύχεται πάσαν προκοπήν και ευδοκίμησιν».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το δημοσίευμα δεν περιορίζεται σε ενημερωτική ανακοίνωση, αλλά διατυπώνει σαφή δημόσια προτροπή προς τον γυναικείο πληθυσμό της πόλης να στηρίξει ενεργά τον νέο φορέα:

«Η Ηπειρωτική Ηχώ κάμνει εις όλας τας ευγενείς κυρίας και δεσποινίδας θερμήν έκκλησιν και τας προτρέπει να συσπειρωθούν γύρω από την ωραίαν αυτήν οργάνωσιν. Εις άλλα μέρη αι γυναίκες κινούνται, εργάζονται, διά την πρόοδον της κοινωνίας μας, αγωνίζονται κατά της κοινωνικής διαφθοράς, της πολυτέλειας και του εκφυλισμού.

Ας μην φανούν λοιπόν κατώτεροι αι της πόλεως Άρτης, αίτινες δεν πιστεύομεν ότι είναι κατώτεροι των άλλων πόλεων. Οι σύζυγοι ας προτρέψουν τας συζύγους των, οι γονείς τα κορίτσια των, να ενισχύσουν την ωραίαν αυτήν χριστιανικήν ένωσιν. Είναι αλήθεια ότι η κοινωνία μας έχει εκφυλισθή τα τελευταία χρόνια και σήμερον δεν ευρίσκεται εις ευχάριστον θέσιν. Ας φροντίσωμεν λοιπόν όλοι να προλάβωμεν την τελευταίαν καταστροφήν ήτις δεν θα βραδύνη να επέλθη εάν εξακολουθούμεν να μένωμεν απλοί θεαταί και αδρανείς».

Το ύφος του άρθρου αναδεικνύει τον ηθικοπλαστικό χαρακτήρα που αποδιδόταν στον Σύνδεσμο και την αντίληψη περί ενεργού συμμετοχής των γυναικών στην κοινωνική ανασυγκρότηση της πόλης.

Περίπου δύο μήνες αργότερα, ο Σύνδεσμος προβάλλεται και στον αθηναϊκό Τύπο. Στις 11 Οκτωβρίου 1923 (αρ. φύλλου 113), η εφημερίδα Ελεύθερος Λόγος δημοσιεύει σχετικό άρθρο στην καθημερινή στήλη «Από τη ζωή των επαρχιών». Η εφημερίδα αυτή εντάσσεται στον φιλελεύθερο – βενιζελικό Τύπο της περιόδου, γεγονός που προκύπτει τόσο από τη γενικότερη πολιτική της τοποθέτηση όσο και από το περιεχόμενο της αρθρογραφίας της. Η επιλογή, επομένως, να προβάλει εκτενώς τον Σύνδεσμο Κυριών της Άρτας αποκτά ιδιαίτερη σημασία, ιδίως αν ληφθεί υπόψη η ευρύτερη πολιτική ταυτότητα μεγάλου μέρους των μελών του.

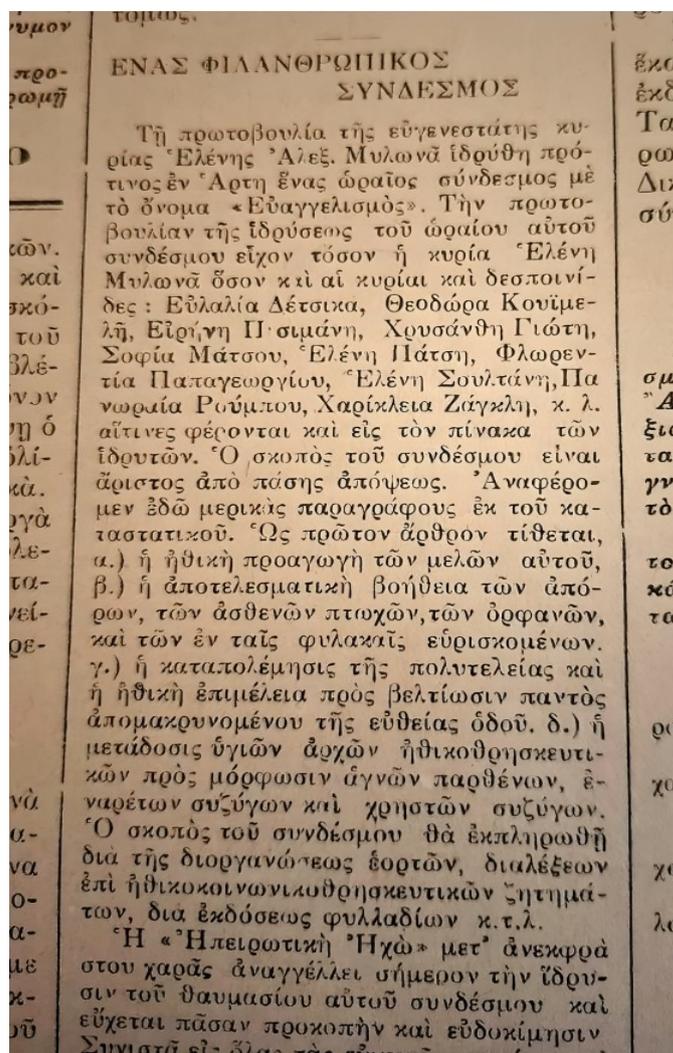
Το δημοσίευμα αναφέρει:

«Τη πρωτοβουλία των Κυριών της πόλεως Άρτης, ιδρύθη εν Άρτη την 9ην Μαΐου 1923 ένας ωραίος σύνδεσμος με το όνομα “Ευαγγελισμός”...».

Το άρθρο παρουσιάζει με περισσότερες λεπτομέρειες την ίδρυση, τα μέλη, τους στόχους και το πρόγραμμα δράσης του Συνδέσμου και καταλήγει με την ευχή για τη μακροήμερευση και επιτυχία του εγχειρήματος:

«Εἰς τὸν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀρίστον τούτον σκοπὸν τοῦ Συλλόγου, εὐχόμεθα ἀπὸ καρδίας τελείαν εὐδοκίμησιν καὶ προτρέπομεν τὰς εὐγενεῖς κυρίας καὶ δεσποινίδας τῆς πόλεως Ἀρτῆς, ὅπως σπεύσωσι καὶ ἐνισχύσωσι τὰς κυρίας τὰς ἀναλαβούσας τὸν ὑψηλὸν αὐτὸν ἀγῶνα καὶ ἀγωνισθῶσι ὅλαι ὁμοῦ κατὰ τῆς κοινωνικῆς διαφθοράς καὶ τοῦ ἐκφυλισμοῦ».

◆ 3.2 Η δημόσια ρητορική και το ιδεολογικό πλαίσιο

Απόσπασμα από την εφημερίδα «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΗΧΩ» με αναφορά στον Σύνδεσμο Γυναικών «Ο Ευαγγελισμός», αρ. φ. 12, 18 Αυγούστου 1923.

Η μετάβαση από την τοπική δημοσιότητα στην προβολή από έναν αθηναϊκό φιλελεύθερο τίτλο δεν φαίνεται τυχαία. Αντιθέτως, εντάσσει τον Σύνδεσμο σε ένα ευρύτερο δίκτυο κοινωνικών πρωτοβουλιών που συνδέονταν με τον αστικό εκσυγχρονισμό, την ηθική

αναμόρφωση και τη βενιζελική ιδεολογική συγκυρία της εποχής. Η δημόσια ρητορική που περιβάλλει τον Σύλλογο — με έμφαση στην «πρόοδο», τον αγώνα κατά της «κοινωνικής διαφθοράς» και του «εκφυλισμού» — δεν αποτελεί απλή δημοσιογραφική υπερβολή, αλλά

αποτυπώνει το αξιακό πλαίσιο μέσα στο οποίο συγκροτήθηκε και λειτούργησε.

Η γλώσσα του τοπικού και αθηναϊκού Τύπου αναδεικνύει έναν ηθικοπλαστικό λόγο χαρακτηριστικό του Μεσοπολέμου. Όροι όπως «πρόοδος», «ηθική», «αναμόρφωσις», «εκφυλισμός» και «κοινωνική διαφθορά» συγκροτούν ένα ιδεολογικό λεξιλόγιο που συνδέεται με την ευρύτερη αγωνία της ελληνικής κοινωνίας για εκσυγχρονισμό και κοινωνική σταθερότητα μετά τις πολεμικές περιπέτειες και τη Μικρασιατική Καταστροφή. Η φιλανθρωπία δεν προβάλλεται απλώς ως πράξη ελεημοσύνης, αλλά ως συμβολή στη «βελτίωση» και «ανόρθωση» της κοινωνίας.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Σύνδεσμος Κυριών εμφανίζεται ως φορέας ηθικής και κοινωνικής τάξης. Η δράση του παρουσιάζεται ως μέσο αντιμετώπισης της κοινωνικής αποσύνθεσης, της φτώχειας και της ηθικής κρίσης που θεωρούνταν συνέπειες των πολέμων και των προσφυγικών ρευμάτων. Η γυναικεία πρωτοβουλία νομιμοποιείται μέσω αυτής της ρητορικής: οι γυναίκες καλούνται να συμβάλουν στην ανασυγκρότηση της κοινωνίας όχι ως πολιτικά υποκείμενα, αλλά ως ηθικοί φορείς.

Παράλληλα, η προβολή του Συλλόγου σε φιλελεύθερο έντυπο της Αθήνας τον εντάσσει έμμεσα σε ένα εκσυγχρονιστικό ρεύμα που συνέδεε την κοινωνική πρόνοια με την πρόοδο και τη μεταρρύθμιση. Χωρίς να δηλώνεται ρητά κομματική ταύτιση, η ρητορική συγκλίνει με το ιδεολογικό περιβάλλον του βενιζελισμού, όπου η οργανωμένη κοινωνική δράση, η παιδεία και η ηθική αναμόρφωση θεωρούνταν προϋποθέσεις εθνικής ανασυγκρότησης.

Έτσι, ο «Ευαγγελισμός» δεν συγκροτείται μόνο ως φιλανθρωπικός φορέας, αλλά και ως έκφραση ενός συγκεκριμένου αστικού ιδεολογικού ορίζοντα, μέσα στον οποίο η γυναικεία παρουσία αποκτά νομιμοποίηση και δημόσιο κύρος.

❖ 4. Τα ιδρυτικά μέλη του Συνδέσμου και η κοινωνική τους ταυτότητα

Ως ιδρυτικά μέλη του Συνδέσμου, στην εφημερίδα Ελεύθερος Λόγος αναφέρονται οι κυρίες Ελένη Α. Μυλωνά, Χαρίκλεια Κ. Ζάγκλη, Ειρήνη Γ. Πισιμάνη, Καλλιόπη Σ. Κατσαδήμα, Σοφία Μάτσου κ.ά. και οι δεσποινίδες Ελένη Πάτση, Αρτεμис Πισιμάνη, Αρτεμис Τσακάλου, Ανδρομάχη Ζορμπά, Πανωραία Ρούμπου κ.ά. Η εφημερίδα Ηπειρωτική Ηχώ συμπληρώνει τον κατάλογο με ονόματα όπως των Ευλαλίας Δέτσικα, Θεοδώρας Κουλειλή, Χρυσάνθης Γιώτη, Φλωρεντίας Παπαγεωργίου και Ελένης Σουλτάνη.

περιβάλλον της οικογένειας Μυλωνά, περιβάλλον που δύσκολα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί συντηρητικό με τα μέτρα της εποχής.

Ανάλογα κοινωνικά χαρακτηριστικά εμφανίζουν και τα υπόλοιπα ιδρυτικά μέλη. Η Χαρίκλεια Ζάγκλη ήταν σύζυγος του δικηγόρου Κωνσταντίνου Ζάγκλη. Οι Ειρήνη και Άρτεμις Πισιμάνη ήταν σύζυγος και κόρη αντίστοιχα του Γεωργίου Πισιμάνη, Εισαγγελέα. Η Καλλιόπη Κατσαδήμα ήταν κόρη του Σοφοκλή Κατσαδήμα και αδελφή του μετέπειτα στρατηγού Ιωάννη Κατσαδήμα. Η Σοφία Μάτσου ήταν σύζυγος του μεγαλέμπορου και ευεργέτη Γεωργίου Μάτσου, ο οποίος κληροδότησε την περιουσία του στο Γηροκομείο Άρτης. Η Ευλαλία Δέτσικα ανήκε στην οικογένεια του ιατρού Δ. Δέτσικα, ενώ η Θεοδώρα Κουλεϊλή στην οικογένεια του νομομηχανικού Κουλεϊλή, κατασκευαστή της γέφυρας του Αχελώου. Οι Άρτεμις Τσακάλου και Ανδρομάχη Ζορμπά συγκαταλέγονται στις πρώτες γυναίκες δασκάλες της Άρτας.

Η σύνθεση αυτή καταδεικνύει ότι ο Σύνδεσμος δεν προέκυψε από τα λαϊκά στρώματα της πόλης, αλλά από τον πυρήνα της αστικής ελίτ της. Πρόκειται για γυναίκες με κοινωνικό κεφάλαιο, μορφωτικό υπόβαθρο και οικογενειακές διασυνδέσεις, στοιχεία που τους επέτρεπαν όχι μόνο την ανάληψη πρωτοβουλίας, αλλά και τη δημόσια έκθεσή τους σε έναν χώρο που μέχρι τότε παρέμενε κυρίως ανδροκρατούμενος. Η κοινωνική προέλευση των μελών συνιστά κρίσιμο παράγοντα για την κατανόηση της φυσιογνωμίας και του ιδεολογικού προσανατολισμού του Συνδέσμου, ζήτημα που θα εξεταστεί αναλυτικότερα στη συνέχεια.

♦ 4.1 Ο «Ευαγγελισμός» και ο αστικός – φιλελεύθερος κοινωνικός χώρος της Άρτας

Η μελέτη της σύνθεσης του Διοικητικού Συμβουλίου, της κοινωνικής προέλευσης των μελών και της δημόσιας προβολής του «Ευαγγελισμού» επιτρέπει να διατυπωθεί η υπόθεση ότι ο Σύλλογος συγκροτήθηκε εντός του αστικού – φιλελεύθερου κοινωνικού χώρου της Άρτας του Μεσοπολέμου. Η υπόθεση αυτή δεν στηρίζεται σε ρητές κομματικές δηλώσεις των μελών, αλλά προκύπτει από τη σύγκλιση κοινωνικών, πολιτικών και δημοσιογραφικών ενδείξεων.

Κατ' αρχάς, η κοινωνική ταυτότητα των ιδρυτικών μελών δείχνει ότι ο Σύλλογος δεν αποτέλεσε πρωτοβουλία λαϊκών στρωμάτων, αλλά προήλθε από τον πυρήνα της τοπικής αστικής ελίτ: οικογένειες νομικών, ανώτερων κρατικών λειτουργών, εμπόρων, επιστημόνων και εκπαιδευτικών. Πρόκειται για κοινωνικές ομάδες που, κατά τον Μεσοπόλεμο, συνδέονταν

συχνά με τον εκσυγχρονιστικό λόγο και τις μεταρρυθμιστικές προσδοκίες που εξέφραζε ο φιλελεύθερος πολιτικός χώρος.

*“Αφίσα με την
συμπαθέστατη Ελληνίδα
καλλιτέχνη Φιφίκα Μυλωνά
εξ Αρτης” από το
“Ημερολόγιο/ανθολόγιο του
1912”.*

<https://daniilida.lis.upatras.gr/>

Η περίπτωση της οικογένειας Μυλωνά είναι ενδεικτική ενός τέτοιου κοινωνικού περιβάλλοντος. Η δημόσια καλλιτεχνική και πνευματική παρουσία της Φιφίκας Μυλωνά ήδη από την προηγούμενη

δεκαετία, σε συνδυασμό με τη θέση της Ελένης Α. Μυλωνά στην προεδρία του Συλλόγου, υποδηλώνει ένα οικογενειακό πλαίσιο ανοιχτό στη γυναικεία δημόσια δράση και στην πολιτισμική εξωστρέφεια. Ο «Ευαγγελισμός» δεν φαίνεται, συνεπώς, να προέκυψε σε κοινωνικό κενό, αλλά εντός ενός αστικού κύκλου εξοικειωμένου με τη συμμετοχή των γυναικών στον δημόσιο χώρο.

Παράλληλα, η παρουσία των Αρτεμης και Ειρήνης Πισιμάνη στο Διοικητικό Συμβούλιο αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αν συνεκτιμηθεί ότι το επώνυμο Πισιμάνη εμφανίζεται στον τοπικό τύπο της επόμενης δεκαετίας σε υπόθεση σχετιζόμενη με το κίνημα του Νικολάου Πλαστήρα (1933). Σε μια πόλη περιορισμένης κλίμακας, όπου οι οικογενειακές και κοινωνικές διασυνδέσεις ήταν στενές, η σύμπτωση του επωνύμου αποτελεί ένδειξη πιθανής πολιτικής συνάφειας, χωρίς ωστόσο να μπορεί να θεωρηθεί τεκμήριο συγγένειας. Το στοιχείο αυτό ενισχύει — με επιφύλαξη — την

υπόθεση ότι ο Σύλλογος αντλούσε μέλη από οικογένειες προσκείμενες στον βενιζελικό και μεταβενιζελικό φιλελεύθερο χώρο.

Η εικόνα αυτή συμπληρώνεται από τη δημόσια προβολή του «Ευαγγελισμού» στον αθηναϊκό Τύπο. Το εκτενές δημοσίευμα της εφημερίδας Ελεύθερος Λόγος, ενταγμένης στον φιλελεύθερο Τύπο της περιόδου, δεν αποτελεί απλή επαρχιακή αναφορά, αλλά εντάσσει τον Σύλλογο σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικών πρωτοβουλιών που προβάλλονταν ως εκφράσεις ηθικής αναμόρφωσης και κοινωνικής προόδου. Η ρητορική περί «αγώνος κατά της κοινωνικής διαφθοράς και του εκφυλισμού» συνάδει με τον αστικό μεταρρυθμιστικό λόγο της εποχής.

Επιπλέον, η ίδια η πολιτική φυσιογνωμία της Άρτας κατά τον Μεσοπόλεμο – πόλη που ήδη από τις εκλογές του 1910 έδινε σταθερά την πλειοψηφία στο Κόμμα των Φιλελευθέρων του Ελευθερίου Βενιζέλου – διαμορφώνει το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να ενταχθεί η δράση του Συλλόγου. Η τοπική αστική ελίτ, που στήριζε τον εκσυγχρονισμό και συμμετείχε ενεργά σε πρωτοβουλίες κοινωνικής μέριμνας, συγκλίνει ιδεολογικά με τον φιλελεύθερο πολιτικό χώρο.

Με βάση τα παραπάνω, ο «Ευαγγελισμός» φαίνεται να εγγράφεται στον ίδιο ιδεολογικό ορίζοντα, όχι ως κομματικός φορέας, αλλά ως σωματείο που εκφράζει τις αξίες και τις προτεραιότητες του αστικού – φιλελεύθερου κοινωνικού χώρου της Άρτας του Μεσοπολέμου: κοινωνική αλληλεγγύη, ηθική αναμόρφωση, εκσυγχρονιστική προοπτική και ενεργοποίηση της γυναικείας παρουσίας στον δημόσιο βίο.

Η ανάγνωση αυτή δεν εξαντλεί τη φυσιογνωμία του Συλλόγου, αλλά προσφέρει ένα συνεκτικό ερμηνευτικό πλαίσιο για την κατανόηση της ίδρυσής του και της θέσης του στο τοπικό κοινωνικό πεδίο.

❖ 5. Περί της ονομασίας

◆ 5.1 Σχέση με τα αθηναϊκά πρότυπα

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ονομασία του Συνδέσμου «Ευαγγελισμός», η οποία, κατά πάσα πιθανότητα, δεν υπήρξε τυχαία. Η επιλογή της φαίνεται να συνδέεται με την παράδοση του πρώτου οργανωμένου ελληνικού γυναικείου συλλόγου που ιδρύθηκε στην Αθήνα στα τέλη του 19ου αιώνα.

Ο «Σύλλογος τῶν Κυριῶν ὑπέρ τῆς γυναικείας παιδείσεως», ιδρυθείς το 1872, υπήρξε ο πρώτος γυναικείος φιλανθρωπικός σύλλογος με στόχο την άνοδο του βιοτικού και μορφωτικού επιπέδου των γυναικών της εποχής.

Ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1872, ύστερα από πρωτοβουλία της Καλλιόπη Κεχαγιά, στην οποία ανταποκρίθηκαν πολλές επώνυμες Αθηναίες. Ο Σύλλογος αποσκοπούσε κυρίως στην αξιοπρεπή επαγγελματική κατάρτιση των φτωχότερων και αμόρφωτων γυναικών στα τρία βασικά επαγγέλματα που τους ήταν τότε διαθέσιμα: της εργάτριας, της οικιακής βοηθού και της νοσοκόμας.

Εκπαιδευόμενες νοσοκόμες στο Νοσοκομικόν Παιδευτήριον, 1884. (Δ. Πιστόλος / Α. Γρηγορόπουλος, Θεραπευτήριον «Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ», Αθήνα, 2021).

Η προσπάθεια των εξήντα δύο Κυριών για τη σύσταση του «Συλλόγου Κυριών υπέρ Γυναικείας Παιδείσεως» θεωρείται και η αφετηρία της ίδρυσης του Θεραπευτηρίου Ο Ευαγγελισμός, καθώς ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη μόρφωση και την κατάρτιση των Αδελφών Νοσοκόμων. Με την ονομασία «Ευαγγελισμός» ο σύλλογος και η δράση του κατέστησαν ευρύτερα γνωστοί στο πανελλήνιο.

Η ύπαρξη και άλλων γυναικείων σωματείων με την ίδια επωνυμία — όπως στην Κρήτη και την Ξάνθη — υποδηλώνει ότι η ονομασία είχε αποκτήσει συμβολικό κύρος και λειτουργούσε ως πρότυπο οργανωμένης γυναικείας φιλανθρωπικής δράσης. Είναι, συνεπώς, εύλογο να υποτεθεί ότι ο «Σύνδεσμος Κυριών ο Ευαγγελισμός» της Άρτας εντάχθηκε σε αυτή την παράδοση και ενδεχομένως εμπνεύστηκε από το αθηναϊκό πρότυπο.

♦ 5.2 Ο Τύπος και η δημόσια προβολή

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η διαφορετική οπτική που αντανακλάται στους τίτλους των δύο εφημερίδων που πρόβαλαν τον αρτινό Σύλλογο. Στην τοπική Ηπειρωτική Ηχώ το άρθρο φέρει τον τίτλο «Ένας Φιλανθρωπικός Σύλλογος», με σαφή έμφαση στο φιλανθρωπικό στοιχείο. Αντιθέτως, στην αθηναϊκή εφημερίδα Ελεύθερος Λόγος ο τίτλος είναι «Σύνδεσμος Κυριών ο Ευαγγελισμός», προβάλλοντας πρωτίστως τη γυναικεία διάσταση της πρωτοβουλίας.

Η επιλογή αυτή δεν είναι άνευ σημασίας. Η έμφαση στον όρο «Κυρίες» παραπέμπει άμεσα στην παράδοση των γυναικείων συλλόγων της πρωτεύουσας και φέρνει στον νου την «Εφημερίδα των Κυριών» της Καλλιρρόη Παρρέν, το πρώτο έντυπο που προέβαλε συστηματικά φεμινιστικές ιδέες στην ελληνική κοινωνία. Αν και δεν μπορεί να υποστηριχθεί άμεση οργανική σύνδεση, η ορολογία και η ρητορική συγκλίνουν προς ένα ευρύτερο πλαίσιο αστικής γυναικείας χειραφέτησης και κοινωνικής παρέμβασης.

Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι τα δημοσιεύματα του Ελευθέρου Λόγου που αφορούν τον Σύνδεσμο Κυριών είναι ανυπόγραφα, σε αντίθεση με άλλα επαρχιακά ρεπορτάζ της ίδιας εφημερίδας. Οι λεπτομέρειες που παρατίθενται οδηγούν εύλογα στην υπόθεση ότι το σχετικό υλικό ενδέχεται να είχε αποσταλεί από μέλος του Προεδρείου του Συνδέσμου ή από πρόσωπο συνδεδεμένο με αυτόν. Το στοιχείο αυτό ενισχύει την εικόνα ενός σωματείου που επιδίωκε συνειδητά τη δημόσια προβολή του σε πανελλήνιο επίπεδο.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι ο Ελεύθερος Λόγος ανήκε στον προοδευτικό – φιλελεύθερο χώρο της εποχής. Η επιλογή του να προβάλλει εκτενώς τον αρτινό «Ευαγγελισμό» εντάσσει τον Σύλλογο σε ένα ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο αστικού εκσυγχρονισμού, όπου η φιλανθρωπία, η κοινωνική μέριμνα και η οργανωμένη γυναικεία παρουσία αποτελούσαν αλληλένδετα στοιχεία.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1930. Στην πλατεία Σκουφά, με φόντο το αρχοντικό Γαρουφαλιά, εικονίζεται στη μέση η Κυριακούλα Παπαδοπούλου με αστικό αέρα, με συντροφιά προσφυγοκόριτσων, διευρυμένη με τη θεία Μαρίκα (δεξιό άκρο) και μια αταύτιστη φιγούρα. Μέσα της δεκαετίας του 1930. (Πηγή : Ν' ΑΚΟΥΓΑ ΤΗΝ ΛΑΛΙΑΝ ΤΟΥΣ, Ε. Ντάτση, Αθήνα, 2024)

❖ 6. Οι σκοποί του Συνδέσμου

♦ 6.1 Το καταστατικό και οι βασικοί στόχοι

Παρότι στην εφημερίδα Ελεύθερος Λόγος αναγράφεται πλήρως ο αριθμός της απόφασης του Πρωτοδικείου Αρτης, με την οποία «...ενεκρίθη το καταρτισθέν καταστατικό του Συλλόγου», δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστεί το πλήρες κείμενό του. Ωστόσο, πολύτιμες πληροφορίες για τους σκοπούς του αντλούνται από το δημοσίευμα της Ηπειρωτικής Ηχούς, όπου αναφέρεται:

«Ο σκοπός του συνδέσμου είναι άριστος από πάσης απόψεως. Αναφέρομεν εδώ μερικές παραγράφους εκ του καταστατικού. Ως πρώτον άρθρον τίθεται

α) η ηθική προαγωγή των μελών αυτού,

β) η αποτελεσματική βοήθεια των απόρων, των ασθενών πτωχών, των ορφανών, και των εν φυλακαίς ευρισκομένων,

γ) η καταπολέμησις της πολυτέλειας και η ηθική επιμέλεια προς βελτίωσιν παντός απομακρυνομένου της ευθείας οδού, και

δ) η μετάδοσις υγιών αρχών ηθικοθρησκευτικών προς μόρφωσιν αγνών παρθένων, ενάρετων συζύγων και χρηστών συζύγων».

Ο σκοπός του Συνδέσμου, όπως σημειώνεται, θα εκπληρωνόταν «διά της διοργανώσεως εορτών, διαλέξεων επί ηθικοκοινωνικοθρησκευτικών ζητημάτων, διά εκδόσεως φυλλαδίων κτλ.». Αξίζει να σημειωθεί ότι το καταστατικό περιλάμβανε περισσότερα από 21 άρθρα, γεγονός που υποδηλώνει μια οργανωμένη και συστηματική θεσμική συγκρότηση.

◆ 6.2. Η πρώτη Γενική Συνέλευση του Συνδέσμου (1 Οκτωβρίου 1923)

Η πρώτη πανηγυρική Γενική Συνέλευση του Συνδέσμου Κυριών «Ο Ευαγγελισμός» πραγματοποιήθηκε την 1η Οκτωβρίου 1923, στις 6 το απόγευμα, στη μεγάλη αίθουσα του Δημαρχείου Άρτης. Στη συνεδρίαση παρέστησαν όλα τα τακτικά μέλη του Συλλόγου, καθώς και ο Νομάρχης Άρτης κ. Α. Μέρος, ο οποίος:

«...ωμίλησε υπό πνεύμα ενθαρρύνσεως της εγκαινιασθείσης τελευταίας εν Άρτη γυναικείας κινήσεως προς σκοπούς φιλανθρωπικούς και κοινωνικούς. Εχαρακτήρισε την κίνησιν ταύτην, ως εκδήλωσιν της προοδευτικότητος της κοινωνίας της Άρτης και υπεσχέθη την δυνατήν εκ της ιδιότητός του υπέρ του Συνδέσμου συνδρομήν».

Ο Νομάρχης δήλωσε επίσης ότι έθεσε ήδη στη διάθεση του Συνδέσμου το ποσό των 9.928,50 δραχμών, προερχόμενο από ειδικές εισφορές, «*ιδία διά μικράν ανακούφισιν των εκ των προσφύγων περισσότερον δυστυχούντων*».

Στη συνέχεια, το προσωρινό προεδρείο ανακοίνωσε ότι το καταστατικό είχε εγκριθεί «*...διά της υπ' αριθ. 70 της 7ης Ιουνίου αποφάσεως του Πρωτοδικείου Άρτης...*» και προχώρησε, σύμφωνα με το άρθρο 21, στην εκλογή του πρώτου τακτικού Διοικητικού Συμβουλίου:

Πρόεδρος: Ελένη Αλεξ. Μυλωνά

Αντιπρόεδρος: Καλλιόπη Κατσαδήμα

Γενικός Γραμματεύς: δις Άρτεμις Πισιμάνη

Ταμίας: δις Ελένη Πάτση

Σύμβουλοι: Ειρήνη Πισιμάνη, Χαρίκλεια Ζάγκλη και Σοφία Μάτσου

Ακολούθησε διαλογική συζήτηση, κατά την οποία καθορίστηκε το πρόγραμμα δράσης και η οργάνωση του Συλλόγου σε επιμέρους τμήματα.

◆ 6.3 Τα τμήματα του Συνδέσμου

Αποφασίστηκε η λειτουργία τριών βασικών τμημάτων, καθένα με διακριτό αλλά συμπληρωματικό ρόλο.

◆ 6.3.1. Το Φιλανθρωπικό Τμήμα

Σκοπός του ήταν «η ανακούφιση κατά το δυνατόν της ανθρώπινης δυστυχίας», μέσω παροχής μικροβοηθημάτων σε χρήμα ή είδος προς φτωχούς συμπολίτες και πρόσφυγες, η προστασία ανήλικων ορφανών και η μέριμνα για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των φυλακισμένων.

Ως άμεση προτεραιότητα τέθηκε η φροντίδα των προσφύγων που είχαν καταφθάσει μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, «...των οποίων η δυστυχία, κατόπιν της ελονοσίας μάλιστα, είνε φοβερή». Το τμήμα θα μεριμνούσε για τη διανομή των ειδών που είχαν απομείνει από την αμερικανική περίθαλψη και θα διέθετε ως πρώτο βοήθημα το ποσό των 5.000 δραχμών από την επιχορήγηση του Νομάρχη.

Παράλληλα, το τμήμα όφειλε «...εξ ίσου να ενδιαφερθή και διά πάσαν δυστυχή οικογένειαν της Άρτης».

Υπεύθυνες ορίστηκαν οι κυρίες Ελένη Α. Μυλωνά, Καλλιόπη Κατσαδήμα, Χαρίκλεια Ζάγκλη και η δις Άρτεμις Πισιμάνη.

◆ 6.3.2. Το Τμήμα Γυναικείων Τεχνών

Το Τμήμα αυτό είχε ως σκοπό «...την διδασκαλίαν της ραπτικής, κεντήματος, σιδερώματος, μαγειρικής, ραπτικής ασπρορούχων, υφαντικής και άλλων γυναικείων τεχνών».

Για τη λειτουργία του εξελέγησαν οι κυρίες Ειρήνη Πισιμάνη, Σοφία Μάτσου και η δις Ανδρομάχη Ζορμπά κ.λπ.

◆ 6.3.3. Το Τμήμα Υγιεινής, Διαλέξεων και Εορτών

Το τρίτο τμήμα είχε ευρύτερο παιδευτικό και κοινωνικό χαρακτήρα και περιλάμβανε:

- Οργάνωση μαθημάτων για κυρίες και δεσποινίδες επί ζητημάτων υγιεινής.
- Διοργάνωση διαλέξεων με θέματα ωφέλιμα και προάγοντα «το πνευματικόν επίπεδον της κοινωνίας».
- Οργάνωση συναυλιών, εορτών και λαχειοφόρων αγορών.

Για το τμήμα αυτό εξελέγησαν οι κυρίες Ελένη Μυλωνά, Ειρήνη Πισιμάνη, Καλλιόπη Κατσαδήμα και οι δεσποινίδες Ελένη Πάτση, Άρτεμις Πισιμάνη, Άρτεμις Τσακάλου και Πανωραία Τούμπη.

Άρτα 1907 : Η διευθύντρια , οι δασκάλες και οι μικρές μαθήτριες του Παρθεναγωγείου της Άρτας το εκπαιδευτικό έτος 1907-08. Επάνω από αριστερά η δασκάλα Ανθή Μάνθα, η διευθύντρια Ελένη Πάτση και η δασκάλα Αρτεμισία Τσακάλου. Κάτω από αριστερά οι δασκάλες Ναταλία Παπαποστόλου και Ελένη Ζωγράφου. (Αρχείο Κ. Μπανιά)

Πέραν των ανωτέρω, ο Σύνδεσμος θα επιδίωκε την πλήρη εφαρμογή όλων των σκοπών που προέβλεπε το καταστατικό του.

Η διάρθρωση των τριών αυτών τμημάτων δεν υπήρξε τυχαία, αλλά αντανακλά το αξιακό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συγκροτήθηκε ο Σύλλογος. Το Φιλανθρωπικό Τμήμα εκφράζει την άμεση ανταπόκριση στις κοινωνικές ανάγκες της μεταπολεμικής περιόδου και ιδίως στο προσφυγικό ζήτημα· το Τμήμα Γυναικείων Τεχνών εντάσσεται στη λογική της πρακτικής εκπαίδευσης και της αξιοπρεπούς επαγγελματικής κατάρτισης των γυναικών· ενώ το Τμήμα Υγιεινής, Διαλέξεων και Εορτών αποτυπώνει τη μέριμνα για την ηθική και πνευματική καλλιέργεια της τοπικής κοινωνίας. Το τρίπτυχο αυτό – φιλανθρωπία, ηθικοθησκευτική αγωγή και αστική γυναικεία εκπαίδευση – συνθέτει τη φυσιογνωμία του

«Ευαγγελισμού» ως σωματείου που δεν περιοριζόταν στην απλή ελεημοσύνη, αλλά επιδίωκε μια ευρύτερη κοινωνική και ηθική παρέμβαση.

✪ 7. Η δράσις των Κυριών Άρτης

✦ 7.1 Το δημοσίευμα του 1924 στον «Ελεύθερο Λόγο»

Ένα δεύτερο εκτενές δημοσίευμα για τον Σύνδεσμο Κυριών Άρτης εντοπίζεται στην εφημερίδα Ελεύθερος Λόγος (αρ. φ. 383, 7 Ιουλίου 1924). Το κείμενο, υπό τον τίτλο «Βοήθειαι εις τους φτωχούς της πόλεως», αποτελεί την πληρέστερη περιγραφή της δράσης του Συλλόγου κατά το πρώτο έτος λειτουργίας του. Παρατίθεται αυτούσιο:

ΒΟΗΘΕΙΑΙ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΦΤΩΧΟΥΣ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ

«Ὡς και εις προηγουμένην ανταπόκρισιν έγγραφον, ο εν Άρτη Σύνδεσμος των κυριών "Ευαγγελισμός", τη πρωτοβουλία του Διοικητικού Συμβουλίου τούτου, αποτελούμενου υπό τας κυρίας Ελένην Αλεξ. Μυλωνά, πρόεδρον, Καλλιόπην Σ. Κατσαδήμα, αντιπρόεδρον, Χαρίκλειαν Κ. Ζάγκλη, Ειρήνην Γ. Πισιμάνη, Σοφίαν Γ. Μάτσου και τας δεσποινίδας Ελένην Πάτση ταμίαν και Αρτεμιν Γ. Πισιμάνη γενικόν γραμματέα, εργάζεται προς σκοπούς φιλανθρωπικούς και κοινωνικούς.

Συμφώνως δε προς το χαραχθέν υπό του Διοικητικού τούτου Συμβουλίου πρόγραμμα, εκτός της εορτής του Δένδρου των Χριστουγέννων, εκ της κληρώσεως του οποίου εισεπράχθη αρκετόν ποσόν, όπερ το Διοικητικόν Συμβούλιον του Συνδέσμου τούτου διέθεσεν ολόκληρον υπέρ των πασχόντων προσφύγων, εκτός του ότι ουκ ολίγον συνετέλεσεν εις την ανακούφισιν κατά το δυνατόν της ανθρωπίνης δυστυχίας διά της παροχής χρημάτων και άλλων ειδών εις τους ενδεείς της πόλεώς μας, εις τας πρόσφυγας, εις τους φυλακισμένους και εις την προστασίαν ανηλίκων ορφανών, εκτός του ότι ο Σύνδεσμος ούτος διένειμεν ενδύματα και υποδήματα εις τα ορφανά και απροστάτευτα κοράσια, ως και τρόφιμα εις τους φυλακισμένους διά τας εορτάς των Χριστουγέννων και του Μεγάλου Πάσχα, εξηκολούθησε και εξακολουθεί την ενεργητικήν του δράσιν και ανακουφίζει κατά το δυνατόν τας δυστυχείς της πόλεώς μας υπάρξεις.»

ΛΑΧΕΙΟΦΟΡΟΣ ΑΓΟΡΑ

«Την Κυριακήν των Αγίων Πάντων εν τη ενταύθα αιθούση του χοροδιδασκαλείου του κ. Γεωργίου Παλάντζα, τη πρωτοβουλία πάλιν του Διοικητικού Συμβουλίου του Συνδέσμου τούτου,

διωργανώθη λαχειοφόρος Αγορά, διαρκέσασα από της 10ης ώρας π.μ. μέχρι της 10ης ώρας μετά μεσημβρίαν. Τα πωληθέντα αντικείμενα ήσαν ουκ' ολίγα, ήσαν δε με μεγάλην καλαισθησίαν τοποθετημένα εις τέσσαρα (4) τραπέζια. Εις έκαστον τραπέζιον ίσταντο και επώλουν ταύτα ευγενείς κυρίαί και δεσποινίδες της πόλεώς μας, ευγενώς προσφερθείσαι. Εξαντλήθησαν δε όλα εν γένει τα αντικείμενα και εισπράχθη αρκετόν ποσόν, όπερ το Διοικητικόν Συμβούλιον του Συνδέσμου θα αναθέση διά τους πτωχούς της πόλεώς μας.

Αι άνω δε Κυρίαί και Δεσποινίδες, αι αποτελούσαι το Διοικητικόν Συμβούλιον του Συνδέσμου τούτου είναι άξιαί θερμοτάτων συγχαρητηρίων, καθότι εργάζονται αόκνως και μετά προθυμίας διά την πρόοδον της κοινωνίας μας.

Κλείων την παρούσαν μου θεωρώ καθήκον απαραίτητον, όπως απευθύνω θερμά συγχαρητήρια και προς τας ευγενείς Κυρίας και Δεσποινίδας της πόλεώς μας, αίτινες καίτοι μη έχουσαι μέρος εις το Διοικητικόν Συμβούλιον, αλλ' ούσαι εγγεγραμμένοι ως μέλη του Συνδέσμου τούτου, εν τούτοις σπεύδουσι προθύμως και ενισχύουσι τας αναλαβούσας τον υψηλόν αυτών αγώνα άνω Κυρίας και Δεσποινίδας, συνεσπειρώθησαν γύρω από την ωραίαν αυτήν οργανώσιν, υποστηρίζουσαι και υλικώς τον Σύνδεσμον τούτον, αγωνίζονται δε και αύται κατά της κοινωνικής διαφθοράς, της πολυτελείας και του εκφυλισμού ενισχύουσαι ούτω την ωραίαν αυτήν Χριστιανικήν ένωσιν.»

♦ 7.2. Ερμηνευτική προσέγγιση της δράσης

Το δημοσίευμα του Ελεύθερου Λόγου δεν καταγράφει απλώς πράξεις φιλανθρωπίας, αλλά αποτυπώνει έναν συγκεκριμένο τρόπο κατανόησης της κοινωνικής παρέμβασης. Η συνεχής αναφορά στην «ανακούφισιν της ανθρωπίνης δυστυχίας», η έμφαση στην οργανωμένη δράση του Διοικητικού Συμβουλίου και η δημόσια επιβράβευση των «ευγενών Κυριών και Δεσποινίδων» εντάσσουν τη φιλανθρωπία σε ένα πλαίσιο αστικής κοινωνικής ευθύνης. Δεν πρόκειται για σποραδική ελεημοσύνη, αλλά για συστηματική, θεσμοθετημένη και δημοσίως αναγνωρισμένη δράση.

Ιδιαίτερη σημασία έχει και η ρητορική περί «αγώνος κατά της κοινωνικής διαφθοράς, της πολυτελείας και του εκφυλισμού». Η γλώσσα αυτή παραπέμπει σε έναν ηθικοπλαστικό λόγο χαρακτηριστικό της μεσοπολεμικής περιόδου, όπου η κοινωνική πρόνοια συνδέεται άμεσα με την ηθική αναμόρφωση της κοινωνίας.

Ο «Ευαγγελισμός» δεν περιορίζεται στην υλική ενίσχυση προσφύγων, φυλακισμένων και ορφανών, αλλά εμφανίζεται ως φορέας ηθικής τάξης και κοινωνικής συνοχής.

Έρανος υπέρ των απόρων παιδιών την δεκαετία του '30, στην είσοδο της εκκλησίας της Παρηγορήτισσας, μάλλον μετά την δοξολογία για την 25η Μαρτίου, που διοργανώνονταν από τις γυναίκες της Άρτας. (Αρχείο κ. Κλαίρης Βαφιά – Μπανταλούκα).

Παράλληλα, η δημόσια παρουσία των γυναικών — είτε ως μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου είτε ως απλά εγγεγραμμένα μέλη που «σπεύδουσι προθύμως» — αναδεικνύει έναν μεταβαλλόμενο ρόλο της γυναίκας στον δημόσιο χώρο. Η γυναικεία δράση παρουσιάζεται όχι ως ατομική πρωτοβουλία, αλλά ως συλλογική κινητοποίηση που συμβάλλει στην «πρόοδον της κοινωνίας». Έτσι, ο Σύνδεσμος λειτουργεί ταυτόχρονα ως φιλανθρωπικός θεσμός και ως πεδίο κοινωνικής νομιμοποίησης της γυναικείας δημόσιας παρουσίας.

Τέλος, η έμφαση στην ενίσχυση των προσφύγων μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή προσδίδει στη δράση του Συλλόγου και μια διάσταση εθνικής αλληλεγγύης. Η φιλανθρωπία συνδέεται με την αντιμετώπιση ενός συλλογικού τραύματος και εντάσσεται σε μια ευρύτερη προσπάθεια κοινωνικής ανασυγκρότησης.

❖ 8. Ο «Ευαγγελισμός» και η ευρύτερη γυναικεία κινητοποίηση

Η δράση του Συνδέσμου Κυριών «Ο Ευαγγελισμός» δεν μπορεί ωστόσο να ερμηνευθεί απλώς ως φιλανθρωπική πρωτοβουλία. Η ίδια η οργάνωση, η ύπαρξη διοικητικού συμβουλίου, η συγκρότηση τμημάτων και η διοργάνωση εκδηλώσεων συνιστούν μορφή συστηματικής παρουσίας των γυναικών στον δημόσιο χώρο της Άρτας.

Οι δραστηριότητες του συλλόγου κινούνταν μέσα σε κοινωνικά αποδεκτά όρια — την ηθική, τη θρησκεία και τη φιλανθρωπία — στοιχεία που επέτρεπαν στις γυναίκες να δραστηριοποιηθούν χωρίς να αμφισβητούν ευθέως την πατριαρχική τάξη. Ωστόσο, στην πράξη δημιουργούσαν ένα νέο πεδίο συλλογικής δράσης: οργάνωναν εκδηλώσεις, διαχειρίζονταν οικονομικούς πόρους, λάμβαναν αποφάσεις και συνεργάζονταν με τις τοπικές αρχές.

Έτσι, ο σύλλογος λειτουργούσε ως ενδιάμεσος χώρος ανάμεσα στον ιδιωτικό και τον πολιτικό βίο. Οι γυναίκες της Άρτας δεν διεκδικούσαν ακόμη πολιτικά δικαιώματα, αλλά αποκτούσαν εμπειρία δημόσιας παρουσίας, κοινωνικού κύρους και συλλογικής ευθύνης. Η περίπτωση αυτή εντάσσεται σε ένα ευρύτερο φαινόμενο του ελληνικού Μεσοπολέμου: πριν από την παραχώρηση του εκλογικού δικαιώματος, οι γυναικείοι σύλλογοι αποτέλεσαν βασικό μηχανισμό ένταξης των γυναικών στη δημόσια κοινωνική ζωή των πόλεων.

♦ 8.1 Η θέση του «Ευαγγελισμού» στο ευρύτερο γυναικείο κίνημα του Μεσοπολέμου

Ο αρτινός σύλλογος δεν εμφανίζεται απομονωμένα. Η ονομασία και η μορφή του παραπέμπουν σε πρότυπα που είχαν ήδη διαμορφωθεί στα μεγάλα αστικά κέντρα, ιδίως στην Αθήνα, όπου γυναικείοι σύλλογοι είχαν αναπτύξει φιλανθρωπική και εκπαιδευτική δράση ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα. Η υιοθέτηση παρόμοιων οργανωτικών και ιδεολογικών χαρακτηριστικών υποδηλώνει τη διάχυση αυτών των προτύπων και στην ελληνική επαρχία.

Κατά τον Μεσοπόλεμο, το οργανωμένο γυναικείο κίνημα είχε μεν ως επίκεντρο την πρωτεύουσα, όμως η δυναμική του δεν περιοριζόταν σε αυτήν. Σε πόλεις με αναπτυσσόμενο αστικό χαρακτήρα, όπως η Άρτα, η γυναικεία συλλογικότητα εκδηλωνόταν κυρίως μέσα από τη φιλανθρωπία και την κοινωνική πρόνοια. Ο «Ευαγγελισμός» εντάσσεται σε αυτή την ευρύτερη τάση, αποτελώντας την τοπική εκδοχή ενός φαινομένου που

χαρακτήρισε την ελληνική κοινωνία της περιόδου: τη σταδιακή θεσμική συγκρότηση της γυναικείας παρουσίας στον δημόσιο χώρο.

♦ 8.2 Από τη φιλανθρωπία στη συλλογική δράση

Παρότι ο σύλλογος αυτοπροσδιοριζόταν ως φιλανθρωπικός, η δομή και η λειτουργία του υπερέβαιναν την απλή ελεημοσύνη. Η συγκρότηση διοίκησης, η τήρηση πρακτικών, η διαχείριση οικονομικών πόρων, η διοργάνωση εκδηλώσεων και η συνεργασία με τις τοπικές αρχές αποτελούν μορφές οργανωμένης κοινωνικής δράσης. Μέσα από αυτές τις πρακτικές, οι γυναίκες αναλάμβαναν ρόλους που έως τότε ασκούσαν κυρίως από άνδρες, αποκτώντας εμπειρία διαχείρισης και δημόσιας ευθύνης.

Σατιρικό σκίτσο του Α' Συνεδρίου Γυναικών κατά την διάρκεια της Α' Πανελληνίου Εκθέσεως Γυναικείας Βιοτεχνίας στο Αγρίνιο, 1898 (Σφύρα, 31.5.1898)

Η φιλανθρωπία, αν και κοινωνικά αποδεκτή ως προέκταση του «μητρικού» ρόλου της γυναίκας, λειτουργούσε στην πράξη ως πεδίο άσκησης συλλογικής οργάνωσης και κοινωνικής παρέμβασης. Χωρίς να αμφισβητούν ανοιχτά τις κυρίαρχες αντιλήψεις, οι γυναίκες διεύρυναν σταδιακά τα όρια του δημόσιου χώρου στον οποίο μπορούσαν να κινηθούν. Η μετάβαση αυτή δεν ήταν ρήξη, αλλά διαδικασία σταδιακής μετατόπισης.

♦ 8.3 Τοπική αστική τάξη και γυναικεία κοινωνική χειραφέτηση

Η κοινωνική προέλευση των μελών δείχνει ότι η πρωτοβουλία προήλθε από τις μορφωμένες και εύπορες οικογένειες της πόλης. Η τοπική αστική τάξη, συνδεδεμένη με επαγγέλματα κύρους και με ευρύτερα κοινωνικά

δίκτυα, διέθετε τα μέσα και το πολιτισμικό κεφάλαιο που καθιστούσαν δυνατή μια τέτοια συλλογική δράση.

Η συμμετοχή στον σύλλογο προσέφερε έναν κοινωνικά αποδεκτό τρόπο δημόσιας παρουσίας, χωρίς άμεση σύγκρουση με τις παραδοσιακές αντιλήψεις. Πρόκειται για μια πρώιμη μορφή χειραφέτησης: όχι ακόμη πολιτική, αλλά κοινωνική και συμβολική. Η φιλανθρωπική δράση λειτουργούσε ως πεδίο διαμόρφωσης νέας γυναικείας ταυτότητας, στην οποία η γυναίκα δεν περιορίζεται στον οικιακό χώρο, αλλά αναλαμβάνει ρόλο ενεργού μέλους της τοπικής κοινωνίας.

Η εμπειρία αυτή δεν περιορίστηκε στη διάρκεια λειτουργίας του ίδιου του σωματείου. Η οργανωμένη μορφή συλλογικής δράσης που εισήγαγε ο «Ευαγγελισμός» φαίνεται ότι λειτούργησε ως πρότυπο, το οποίο σταδιακά διαχύθηκε στην τοπική κοινωνία. Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 η γυναικεία κινητοποίηση στην Άρτα δεν περιορίζεται πλέον σε έναν σύλλογο, αλλά αποκτά ευρύτερο χαρακτήρα, προετοιμάζοντας — έστω έμμεσα — τη μετάβαση από την κοινωνική προσφορά στη δημόσια πολιτική παρουσία.

◆ 8.4 Η περίπτωση της Σοφίας Μάτσου

Η Σοφία Μάτσου αποτελεί το μοναδικό πρόσωπο μεταξύ των μελών του Συνδέσμου Κυριών «Ο Ευαγγελισμός» για το οποίο κατέστη δυνατό να συγκεντρωθούν περισσότερα βιογραφικά στοιχεία. Οι πληροφορίες αυτές προέρχονται κυρίως από τη μαρτυρία της αναδεχτής της, Σοφίας Αλεξίου, και επιτρέπουν να σκιαγραφηθεί εν μέρει η προσωπικότητα μιας γυναίκας που συνδέθηκε με τη φιλανθρωπική δράση της πόλης για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Η Σοφία Μάτσου γεννήθηκε στην Άρτα το 1876 και το πατρικό της όνομα ήταν Αναγνωστοπούλου. Παντρεύτηκε τον Γεώργιο Μάτσο, με καταγωγή από τους Χιονάδες Ιωαννίνων, χωριό γνωστό για την παράδοση που ανέπτυξε στη βυζαντινή και εκκλησιαστική ζωγραφική. Ο σύζυγός της διατηρούσε μεγάλο ιδιόκτητο εμπορικό κατάστημα οικοδομικών υλικών και χρωμάτων, το οποίο θεωρείται ότι υπήρξε από τα πρώτα του είδους του στην Ήπειρο. Το κατάστημα βρισκόταν απέναντι από τον ναό του Αγίου Δημητρίου, στη θέση όπου αργότερα λειτούργησε το κατάστημα Ρούμπου.

Η εμπορική δραστηριότητα της οικογένειας Μάτσου ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένη. Ο Γεώργιος Μάτσος διατηρούσε εμπορικές σχέσεις με την Τεργέστη της Ιταλίας, από όπου εισήγαγε, μεταξύ άλλων, έπιπλα από μαόνι. Η επιτυχία των επιχειρηματικών αυτών δραστηριοτήτων επέτρεψε

στο ζεύγος να αποκτήσει σημαντική περιουσία και να καταλάβει εξέχουσα θέση στην τοπική κοινωνία της Άρτας.

Το ζεύγος Μάτσου δεν απέκτησε παιδιά και αποφάσισε να διαθέσει μεγάλο μέρος της περιουσίας του σε φιλανθρωπικούς σκοπούς. Με δικές τους δωρεές ανεγέρθηκε το Γηροκομείο Άρτης, το οποίο η Σοφία Μάτσου συνέχισε να χρηματοδοτεί και μετά τον θάνατο του συζύγου της το 1942, έως το 1974. Παράλληλα ενίσχυε οικονομικά διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες της πόλης, όπως τις θερινές κατασκηνώσεις κοριτσιών που λειτουργούσαν υπό τη διεύθυνση της κ. Παπουτσή.

Το ζεύγος Γεώργιος και Σοφία Μάτσου. (Αρχείο Σοφίας Αλεξίου)

Η συμβολή της δεν περιορίστηκε σε κοινωνικά ιδρύματα. Η Σοφία Μάτσου συνέβαλε επίσης οικονομικά στην ανέγερση του ναού του Αγίου Δημητρίου της

Άρτας, ενώ χρηματοδότησε και την αγιογράφηση της παράστασης της Πλατυτέρας στο εσωτερικό του ναού.

Η Σοφία Μάτσου πέθανε το 1979 σε ηλικία 104 ετών, αφήνοντας με διαθήκη όλη την περιουσία της – καταστήματα και οικίες – στο Γηροκομείο Άρτης, συνεχίζοντας έτσι την ευεργετική παράδοση που είχε ήδη εγκαινιάσει μαζί με τον σύζυγό της.

Η συμμετοχή της στον Σύνδεσμο Κυριών «Ο Ευαγγελισμός» το 1923 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Την εποχή της ίδρυσης του συλλόγου ήταν ήδη 47 ετών και συγκαταλεγόταν στα μέλη του πρώτου Διοικητικού Συμβουλίου. Τα επόμενα χρόνια εμφανίζεται να συμμετέχει ενεργά στις

ομάδες γυναικών που αναλάμβαναν φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες στην πόλη. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες που διασώζονται, επρόκειτο για γυναίκα ψηλή, δυναμική και δραστήρια, η οποία ταυτόχρονα διακρινόταν για την απλότητα και τη λιτότητα του προσωπικού της βίου.

1952. Η Σοφία Μάτσου με τον Μητροπολίτη Άρτης τότε Σεραφείμ, κατά τη θεμελίωση του Γηροκομείου, που ιδρύθηκε με δική της δαπάνη. (Αρχείο Σ. Αλεξίου)

Η περίπτωση της Σοφίας Μάτσου αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο γυναίκες της τοπικής αστικής τάξης της Άρτας συνέδεσαν την κοινωνική

τους θέση με την οργανωμένη φιλανθρωπία. Μέσα από τη συμμετοχή τους σε συλλόγους, αλλά και μέσω προσωπικών δωρεών και ευεργετημάτων, οι γυναίκες αυτές διαμόρφωσαν ένα διακριτό πεδίο κοινωνικής δράσης, το οποίο συνέβαλε στη διαμόρφωση της γυναικείας δημόσιας παρουσίας στην πόλη κατά τον Μεσοπόλεμο και τις επόμενες δεκαετίες.

❖ 9. Η εξέλιξη της γυναικείας συλλογικής παρουσίας στην Άρτα (1924–1934) : από τη φιλανθρωπία στην πολιτική διεκδίκηση

Η περίοδος που ακολουθεί την ίδρυση του Συνδέσμου Κυριών «Ο Ευαγγελισμός» δεν σηματοδοτεί την παύση της γυναικείας συλλογικής παρουσίας στην Άρτα, αλλά τον μετασχηματισμό της. Κατά τη δεκαετία του 1920 η δράση που αρχικά εκφράστηκε μέσα από έναν συγκροτημένο φιλανθρωπικό σύλλογο φαίνεται να διαχέεται σε ευρύτερα κοινωνικά δίκτυα γυναικών της πόλης. Μέσα από εράνους, κοινωνικές πρωτοβουλίες και συνεργασίες με τοπικές αρχές, οι γυναίκες της Άρτας αποκτούν

σταδιακά δημόσια ορατότητα, ενώ ορισμένες από αυτές συνδέονται και με τις πανελλήνιες διεκδικήσεις του γυναικείου κινήματος της εποχής. Η εξέλιξη αυτή αποτυπώνει μια διαδικασία μετάβασης από τη φιλανθρωπική κινητοποίηση προς μορφές ευρύτερης κοινωνικής και, σε περιορισμένο βαθμό, πολιτικής συμμετοχής.

♦ 9.1 Η τύχη του «Ευαγγελισμού» και η αρχαιακή σιωπή (1924–1928)

Μετά το 1924 δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστούν περαιτέρω πληροφορίες σχετικά με τον Σύνδεσμο Κυριών της Άρτας. Η απουσία αυτή οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι κατά το διάστημα έως το 1928 δεν φαίνεται να κυκλοφορούσαν τοπικές εφημερίδες στην Άρτα ή, εάν κυκλοφορούσαν, δεν σώζονται σήμερα τα σχετικά φύλλα. Παράλληλα, η έρευνα στον αθηναϊκό Τύπο της ίδιας περιόδου δεν απέδωσε νέα στοιχεία για τη δράση του συλλόγου.

Η εικόνα διαφοροποιείται μετά το 1928, οπότε αρχίζει να εκδίδεται στην Άρτα η εφημερίδα *Ηπειρωτικόν Βήμα* του Ι. Παπαβασιλείου. Στα δημοσιεύματά της ο Σύνδεσμος δεν αναφέρεται πλέον με την επίσημη επωνυμία «Ευαγγελισμός», αλλά γίνεται λόγος για έναν φιλανθρωπικό σύλλογο «των γνωστών κυριών», καθώς και για διάφορους φιλανθρωπικούς ομίλους κυριών και δεσποινίδων.

Το στοιχείο αυτό δημιουργεί ερμηνευτικά ερωτήματα. Δεν είναι σαφές αν πρόκειται για τη συνέχιση του ίδιου σωματείου υπό διαφορετική ονομασία ή για τη διάλυσή του και τη μετατόπιση της δράσης σε άτυπες ή νέες μορφές οργάνωσης. Η απουσία θεσμικών τεκμηρίων δεν επιτρέπει ασφαλή συμπεράσματα ως προς τη νομική του υπόσταση κατά την ύστερη αυτή περίοδο.

Το φαινόμενο αυτό δεν είναι ασυνήθιστο στην ιστορία των τοπικών φιλανθρωπικών συλλόγων της εποχής. Συχνά οι ίδιες κοινωνικές ομάδες γυναικών συνέχιζαν τη δράση τους μέσα από άτυπες επιτροπές ή περιστασιακούς ομίλους, ακόμη και όταν η αρχική οργανωτική μορφή ενός συλλόγου είχε πάψει να λειτουργεί.

Εκείνο που μπορεί να υποστηριχθεί με μεγαλύτερη βεβαιότητα είναι ότι η φιλανθρωπική και κοινωνική κινητοποίηση των γυναικών της Άρτας δεν διακόπηκε. Τα δημοσιεύματα του *Ηπειρωτικού Βήματος* καταδεικνύουν τη συνέχιση οργανωμένων δράσεων, στις οποίες φαίνεται να συμμετέχουν και ορισμένα από τα ιδρυτικά μέλη του αρχικού Συνδέσμου, καθώς και ένας διευρυμένος κύκλος γυναικών της πόλης. Η παρουσία ενός αρκετά μεγάλου αριθμού συμμετεχουσών υποδηλώνει ότι η γυναικεία

φιλανθρωπική δραστηριότητα είχε πλέον αποκτήσει σταθερή κοινωνική βάση.

1935 : Γυναικεία παρέα στο Λόφο της Περάνθης. Διακρίνονται από αριστερά : Βασιλική Σακογιάννη, Αλεξάνδρα Κουτσούμπα-Μπανιά, Ρεγγίνα Σακογιάννη - Πατσουράκη, Παναγιώτα Γκίτζα- Ασημακοπούλου.(Φωτο από αρχείο κ. Κ. Μπανιά)

◆ 9.2 Η διάχυση της δράσης πέρα από το σωματείο (τέλη δεκαετίας 1920)

Όπως προαναφέρθηκε, στα τέλη της δεκαετίας του 1920 ο τοπικός τύπος δεν αναφέρεται πλέον σε έναν συγκεκριμένο σύλλογο, αλλά σε «ομίλους κυριών και δεσποινίδων» που οργανώνουν εράνους υπέρ του ορφανοτροφείου, των φυλακισμένων και των προσφύγων, καθώς και συμμετοχές σε πανελλήνιες φιλανθρωπικές κινητοποιήσεις, όπως ο ετήσιος έρανος της 25ης Μαρτίου.

Η διάχυση αυτή δε καθίσταται ιδιαίτερα εμφανής στις αρχές της δεκαετίας του 1930, όταν οι φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες δεν εμφανίζονται πλέον ως δράση ενός συγκεκριμένου σωματείου, αλλά ως συλλογική κινητοποίηση ομάδων γυναικών της πόλης.

Πέρα από τον ετήσιο πανελλήνιο έρανο, στην Άρτα οργανώνονταν και τοπικοί έρανοι, συνήθως κατά τις γιορτές ή στο τέλος της σχολικής χρονιάς. Στα φύλλα των τοπικών εφημερίδων καταγράφονται λεπτομερώς οι ομάδες γυναικών που αναλάμβαναν την πραγματοποίησή τους και τα ακριβή ποσά που συγκεντρώνονταν. Η παράθεση των ονομάτων στον τοπικό τύπο δεν αποτελεί απλή δημοσιογραφική λεπτομέρεια. Αντανακλά τη σημασία της κοινωνικής αναγνώρισης και λειτουργεί ως δημόσια επιβεβαίωση της γυναικείας συμβολής, αποτυπώνοντας παράλληλα υψηλό επίπεδο οργάνωσης και κατανομής ευθύνης.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του εράνου της 29ης Ιουνίου 1930 υπέρ του Εθνικού Ορφανοτροφείου Άρτης, όπως καταγράφεται στην εφημερίδα Ηπειρωτικόν Βήμα (αρ. φ. 98):

«Την 29ην Ιουνίου ε.έ. ημέραν Κυριακήν ἐγένετο υπό Κυριών και Δεσποινίδων της πόλεώς μας ο ετήσιος έρανος υπέρ του Εθνικού Ορφανοτροφείου Άρτης. Ο έρανος απέδωσε το ποσόν των 7.245,55 δραχμών.»

Ο έρανος οργανώθηκε σε τέσσερις διακριτούς ομίλους, με συγκεκριμένη σύνθεση και απολογισμό:

1ος Όμιλος: Αγγελική Γ. Καζαντζή, Χαρίκλεια Κ. Ζάγκλη, Θεοδοσία Θ. Χουλιάρα, Βασιλική Ανάγνου – 2.224 δρχ.

2ος Όμιλος: Ελένη Ε. Τσέτη, Αγγελική Θ. Γκινάκα, Ξανθίππη Α. Μυλωνά, Κική Ρίζου, Ελένη Σουλτάνη – 2.078,60 δρχ.

3ος Όμιλος: Σοφία Γ. Μάτσου, Βαρβάρα Στεργίου, Καλλιρρόη Ανάγνου – 1.536 δρχ.

4ος Όμιλος: Καλλιόπη Θ. Κατσαούνη, Κική Κ. Βασταρούχα, Αγγελική Λ. Φωτοπούλου – 1.409,75 δρχ.

Η παράθεση των ονομάτων στον τοπικό τύπο δεν αποτελεί απλή δημοσιογραφική λεπτομέρεια. Αντανακλά τη σημασία της κοινωνικής αναγνώρισης και λειτουργεί ως δημόσια επιβεβαίωση της γυναικείας συμβολής και αποτελεί γεγονός που αποτυπώνει υψηλό επίπεδο οργάνωσης και κατανομής ευθύνης. Η μορφή αυτή – μικροί όμιλοι με συγκεκριμένο οικονομικό απολογισμό – παραπέμπει σε πρακτικές που είχαν ήδη καθιερωθεί κατά την πρώτη περίοδο δράσης του «Ευαγγελισμού».

Η επανεμφάνιση επωνύμων που συναντώνται ήδη από το 1923–1924 καταδεικνύει ότι δεν πρόκειται για αποσπασματικές πρωτοβουλίες, αλλά

για διατηρούμενα κοινωνικά δίκτυα γυναικείας δράσης με διάρκεια τουλάχιστον επταετίας. Παράλληλα, προστίθενται νέα ονόματα, στοιχείο που μαρτυρεί διεύρυνση της συμμετοχής.

Ανάλογη κινητοποίηση παρατηρείται και κατά την οργάνωση της «Εβδομάδος του Παιδιού» (11 Ιανουαρίου 1930), όπου, όπως σημειώνεται στον τοπικό τύπο, οι «Κυρίες και Δεσποινίδες της κοινωνίας μας» συνεργάζονται με τον Νομόρχη και τον Δήμαρχο για την επιτυχία της εορτής και όπου καταγράφονται – μεταξύ άλλων – οι Αγγελική Καζαντζή, Ιουλία Κομπορόζου, Ναταλία Μπιτζιλέκη, Ελένη Τσέτη, Σοφία Μάτσου, Αγγελική Γκινάκα, Χαρίκλεια Ζάγκλη, Καλλιόπη Κατσαούνη, Νίτσα Βενέτη, Ξανθίππη Μυλωνά, καθώς και οι δεσποινίδες Σουλτάνη, Ρίζου, Παπανικολάου, Στεργίου, Φωτοπούλου, Βασταρούχα, Χουλιάρρα, Ανάγνου, Κατσαντά. Το δημοσίευμα υπογραμμίζει ότι:

«Ουδέποτε άλλοτε εσημειώθη τόση επιτυχία εις οιανδήποτε εορτήν, γενόμενην μέχρι τούδε εις την πόλιν μας, όσον εις την εορτήν του Παιδιού.»

Η συμμετοχή των γυναικών δεν περιοριζόταν στην υλική συνδρομή, αλλά συνδεόταν με τη δημόσια αναγνώριση της οργανωτικής τους συμβολής. Η πόλη κινητοποιείται συλλογικά, με τις γυναίκες σε κεντρικό ρόλο.

Παράλληλα, η ενεργοποίησή τους στο Πατριωτικό Ίδρυμα Προστασίας του Παιδιού επιβεβαιώνει τη διεύρυνση της γυναικείας παρουσίας σε θεσμικά πλαίσια συνεργασίας με τις τοπικές αρχές. Η σύσκεψη Κυριών και Δεσποινίδων, κατόπιν εντολής του Νομόρχη, και η συστηματική καταγραφή των συμμετεχουσών καταδεικνύουν ότι η γυναικεία κοινωνική δράση είχε αποκτήσει πλέον αναγνωρισμένο θεσμικό χαρακτήρα.

Η ενεργοποίηση των γυναικών μέσα από τέτοιου είδους θεσμικές εκδηλώσεις, δεν περιορίστηκε απλώς στη συγκέντρωση χρημάτων. Αποτέλεσε έναν από τους πρώτους μηχανισμούς γυναικείας δημόσιας παρουσίας στην επαρχιακή Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Οι γυναίκες ανέλαβαν πρωτοβουλίες, ανέπτυξαν οργανωτικές δεξιότητες, διαχειρίστηκαν πόρους, συνεργάστηκαν με κρατικούς και δημοτικούς φορείς και απέκτησαν λόγο σε ζητήματα κοινωνικής πολιτικής.

Η φιλανθρωπία αποτέλεσε – όπως και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας – το πρώτο θεσμικά αποδεκτό πεδίο όπου οι γυναίκες μπορούσαν να δράσουν κοινωνικά χωρίς να θεωρηθεί ότι υπερβαίνουν τον ρόλο τους. Στο πλαίσιο αυτό, οι πρωτοβουλίες για το Ορφανοτροφείο Άρτης λειτούργησαν:

- ως σημείο συλλογικής ευθύνης
- ως πεδίο κοινωνικής κινητοποίησης
- ως χώρος θεσμικής γυναικείας παρουσίας
- ως δείκτης κοινωνικής συνοχής και αστικής ευαισθησίας της πόλης

1938 : Με φόντο το Γεφύρι της Άρτας, πρώτη από αριστερά η Αναστασία Μπανιά και τρίτη η Πολούλα Μπανιά. (Φωτο από αρχείο Νίκου Β. Μπανιά).

Η μετάβαση από τον συγκροτημένο Σύνδεσμο του 1923 σε ευρύτερα δίκτυα γυναικείας δράσης στις αρχές της δεκαετίας του 1930 δεν σηματοδοτεί αποδυνάμωση, αλλά ωρίμανση και κοινωνική εδραίωση. Η οργανωτική εμπειρία είχε πλέον διαχυθεί και ενσωματωθεί στην αστική ταυτότητα της πόλης. Η φιλανθρωπία παύει να αποτελεί χαρακτηριστικό ενός μόνο σωματείου και μετατρέπεται σε καθιερωμένη συλλογική πρακτική, διαμορφώνοντας σταθερό πλαίσιο γυναικείας δημόσιας παρουσίας.

♦ 9.3. Η εικόνα της «ανενεργής» γυναίκας στον τοπικό Τύπο

Παρά την ύπαρξη γυναικείων πρωτοβουλιών στην Άρτα ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1920, η εικόνα που προβάλλεται στον τοπικό Τύπο της επόμενης δεκαετίας δεν είναι πάντοτε αντίστοιχη.

Την ίδια περίοδο, σε άρθρα που δημοσιεύονται στην ίδια εφημερίδα από αρθρογράφους εκτός της τοπικής κοινωνίας, διατυπώνεται η άποψη ότι

στην Άρτα δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί οργανωμένη γυναικεία κίνηση. Στο πρώτο από αυτά επισημαίνεται ότι «καμμία κίνησις γυναικεία δεν έχει εκδηλωθή μέχρι σήμερον», ενώ εκφράζεται η επιθυμία να δημιουργηθεί στην πόλη «μία κίνησις γυναικεία σύμφωνος προς τον βαθμόν του πολιτισμού». Η αρθρογράφος μάλιστα προτρέπει τις γυναίκες της Άρτας να «μιμηθούν τας γυναίκας του κέντρου ως και των λοιπών ευρωπαϊκών κέντρων», υπονοώντας ότι η κοινωνική και πολιτισμική εξέλιξη της πόλης προϋπέθετε την ανάπτυξη οργανωμένης γυναικείας δραστηριότητας.

Ανάλογη είναι και η διαπίστωση δεύτερης αρθρογράφου, η οποία τονίζει ότι, σε αντίθεση με άλλες πόλεις της Ελλάδας, στην Άρτα δεν διακρίνεται ακόμη κάποια ιδιαίτερη κινητοποίηση των γυναικών για την κοινωνική ή πνευματική τους πρόοδο. Οι παρατηρήσεις αυτές δημιουργούν την εντύπωση μιας πόλης όπου η γυναικεία συλλογική δράση απουσιάζει ή παραμένει σε πολύ περιορισμένο επίπεδο.

Η αντίφαση αυτή είναι ενδεικτική των ορίων με τα οποία γινόταν αντιληπτή η γυναικεία δραστηριότητα στην επαρχία. Δράσεις που αφορούσαν τη φιλανθρωπία ή την κοινωνική μέριμνα θεωρούνταν φυσική προέκταση του παραδοσιακού γυναικείου ρόλου και δεν αναγνωρίζονταν απαραίτητα ως μορφές συλλογικής κινητοποίησης.

Η εικόνα αυτή, ωστόσο, φαίνεται να διαφοροποιείται όταν εξεταστούν οι πηγές του ίδιου του γυναικείου κινήματος της εποχής.

♦ 9.4. Η ένταξη στο πανελλήνιο πλαίσιο (1928 -1930)

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1920, πριν ακόμη από την παραχώρηση της δημοτικής ψήφου το 1930, καταγράφεται συμμετοχή γυναικών της Άρτας σε πανελλήνιες κινητοποιήσεις υπέρ των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών.

Στο δεκαπενθήμερο δελτίο του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας Ο Αγώνας της Γυναίκας, το οποίο αποτελούσε το επίσημο έντυπο του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος, καταγράφεται «Ομάς Κυριών Άρτης (23 υπογραφαί)» μεταξύ των συλλογικοτήτων που συμμετείχαν στην πανελλήνια κινητοποίηση υπέρ της παραχώρησης πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες.

Η καταγραφή αυτή εμφανίζεται ήδη σε τεύχος του 1928 και επαναλαμβάνεται σε μεταγενέστερα φύλλα του περιοδικού, γεγονός που δείχνει ότι γυναίκες της Άρτας είχαν ενταχθεί στο πανελλήνιο δίκτυο του γυναικείου κινήματος πριν ακόμη από την παραχώρηση της δημοτικής

ψήφου το 1930. Αν και δεν υπάρχει άμεση αρχειακή τεκμηρίωση που να συνδέει οργανωτικά την «Ομάδα Κυριών Άρτης» με τον προγενέστερο Σύνδεσμο Κυριών «Ο Ευαγγελισμός», είναι πιθανό οι δύο αυτές μορφές γυναικείας παρουσίας να προέρχονται από τον ίδιο κοινωνικό κύκλο της τοπικής αστικής κοινωνίας. Οι γυναίκες που είχαν ήδη αποκτήσει εμπειρία συλλογικής δράσης μέσα από φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες της πόλης θα μπορούσαν να αποτελέσουν τον πυρήνα της μεταγενέστερης συμμετοχής της Άρτας στο πανελλήνιο κίνημα υπέρ της γυναικείας ψήφου.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η «Ομάς Κυριών Άρτης» καταγράφεται στον ίδιο κατάλογο μαζί με αντίστοιχες ομάδες γυναικών από άλλες επαρχιακές πόλεις της Ελλάδας, γεγονός που υποδηλώνει ότι η κινητοποίηση υπέρ της γυναικείας ψήφου δεν περιοριζόταν στα μεγάλα αστικά κέντρα αλλά είχε ήδη διαχυθεί και στην ελληνική επαρχία. Στο πλαίσιο αυτό, η συμμετοχή των γυναικών της Άρτας φαίνεται να

εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πανελλήνιο δίκτυο συλλογικής δράσης, το οποίο λειτουργούσε παράλληλα με τις τοπικές μορφές φιλανθρωπικής δραστηριότητας.

Η αντίθεση ανάμεσα στην εικόνα που προβάλλεται στον τοπικό Τύπο και την καταγεγραμμένη συμμετοχή γυναικών της Άρτας στο πανελλήνιο φεμινιστικό κίνημα είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική. Ενώ οι δημοσιογραφικές αναφορές της εποχής παρουσιάζουν συχνά τις γυναίκες της πόλης ως σχετικά ανενεργές από την άποψη της συλλογικής διεκδίκησης, οι πηγές του ίδιου του γυναικείου κινήματος αποδεικνύουν ότι γυναίκες της Άρτας συμμετείχαν ήδη σε ευρύτερες μορφές πολιτικής κινητοποίησης. Η διάσταση αυτή ανάμεσα στον τοπικό δημοσιογραφικό λόγο και τις πηγές

του κινήματος δείχνει ότι η γυναικεία δράση στην Αρτα υπήρξε πιθανώς λιγότερο ορατή παρά ανύπαρκτη, γεγονός που αντανακλά ευρύτερα χαρακτηριστικά της γυναικείας κινητοποίησης στην ελληνική επαρχία του Μεσοπολέμου.

Ἀνεξάρτητοι ομάδες

*Αἱ καθηγήτριαι τῶν ἐν Ἀθήναις συλλόγων μέσης ἐκ-
παιδεύσεως.*

Αἱ διδασκάλισσαι Κομοτινῆς.

Ὁμάς Κυριῶν Ἀρτης (23 ὑπογραφαί).

Ὁμάς Κυριῶν Κοζάνης (50 ὑπογραφαί).

Οἱ ὑπάλληλοι τῆς Ε.Α. Προσφύγων.

*Διδασκάλισσαι μέσης καὶ Δημοτικῆς Ἐκπαιδεύσεως
Σερρῶν (43 ὑπογραφαί).*

*Γυναῖκες μέλη Ἀντιφυματικῶν Συλλόγων Θεσσα-
λονίκης.*

Νέα Μιτζέλλα Βόλου (26 ὑπογραφαί).

Απόσπασμα από τη σελίδα 3 του περιοδικού *Ο Αγώνας της Γυναίκας* (φ. 65, 15–31 Μαρτίου 1928), όπου δημοσιεύεται ο κατάλογος των 57 σωματείων που συννυπέγραψαν το ψήφισμα υπέρ της γυναικείας ψήφου, στην πρώτη δημόσια συγκέντρωση που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα. Ανάμεσα στις «ανεξάρτητες ομάδες» που συμμετείχαν διακρίνεται και η Ομάς Κυριῶν Ἀρτης, με 23 υπογραφές.

♦ 9.5. Το περιεχόμενο του γυναικείου εκλογικού δικαιώματος (1930)

Η παραχώρηση εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες το 1930 δεν αντιστοιχούσε στη σημερινή έννοια της καθολικής ψήφου. Το δικαίωμα ήταν περιορισμένο και αφορούσε μόνο τις δημοτικές εκλογές, ενώ συνοδευόταν από αυστηρές προϋποθέσεις: οι γυναίκες έπρεπε να είναι άνω των τριάντα ετών, να γνωρίζουν γραφή και ανάγνωση και να εγγραφούν οι ίδιες στους εκλογικούς καταλόγους έπειτα από αίτηση.

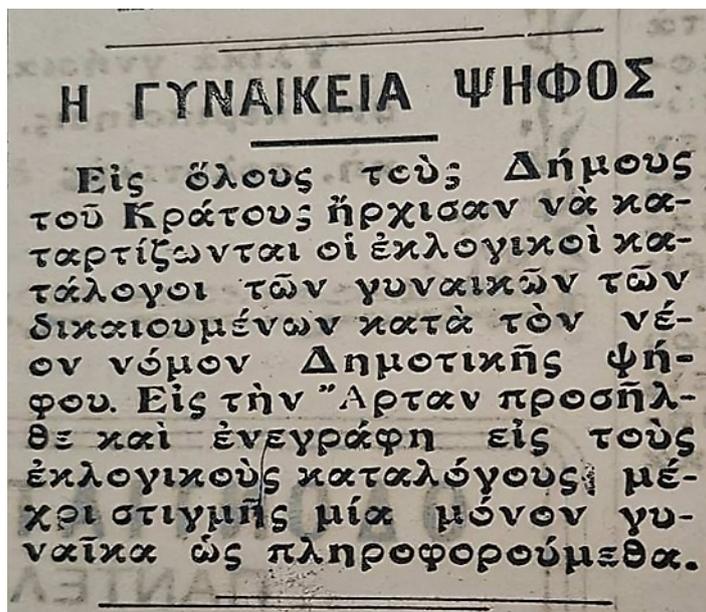
Η ρύθμιση αυτή δεν αποσκοπούσε τόσο στην πολιτική ισότητα όσο στη σταδιακή δοκιμή της συμμετοχής των γυναικών στον δημόσιο βίο. Το κράτος δεν αντιμετώπιζε ακόμη τη γυναίκα ως πλήρες πολιτικό υποκείμενο αλλά ως ιδιαίτερη κατηγορία πολιτών, της οποίας η συμμετοχή έπρεπε να ελεγχθεί και να περιοριστεί.

Η ψήφος, επομένως, δεν ήταν αυτονόητο δικαίωμα αλλά διαδικασία που απαιτούσε προσωπική πρωτοβουλία και κοινωνική τόλμη. Σε πολλές περιπτώσεις η εγγραφή στους καταλόγους αποτελούσε δημόσια δήλωση στάσης απέναντι στις κυρίαρχες αντιλήψεις για τον ρόλο της γυναίκας.

Η περιορισμένη συμμετοχή δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως αδιαφορία. Αντίθετα, αντανακλά το μεταβατικό στάδιο μιας κοινωνίας που αποδεχόταν ευκολότερα τη γυναικεία κοινωνική προσφορά παρά την πολιτική ισότητα.

♦ 9.6. Το όριο της εποχής: η εφαρμογή του εκλογικού δικαιώματος

Η παραχώρηση εκλογικού δικαιώματος στις γυναίκες το 1930 αφορούσε αποκλειστικά τις δημοτικές εκλογές και συνοδευόταν από αυστηρές προϋποθέσεις: ηλικία άνω των τριάντα ετών, γνώση γραφής και ανάγνωσης και αυτοπρόσωπη εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους.

Στην Άρτα, η εφαρμογή του μέτρου ανέδειξε τα όρια της περιόδου. Σε δημοσίευμα της εφημερίδας του Ι. Παπαβασιλείου υπό τον τίτλο «Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΨΗΦΟΣ» αναφέρεται:

«Εἰς ὅλους τοὺς Δήμους τοῦ Κράτους ἤρχισαν νὰ καταρτίζωνται οἱ

ἐκλογικοὶ κατάλογοι τῶν γυναικῶν τῶν δικαιουμένων κατὰ τὸν νέον νόμον Δημοτικῆς ψήφου. Εἰς τὴν Ἄρταν προσῆλθε καὶ ἐνεγράφη εἰς τοὺς ἐκλογικοὺς καταλόγους μέχρι στιγμῆς μία μόνον γυνή ὡς πληροφοροῦμεθα.»

Το γεγονός ότι εγγράφηκε αρχικά μία μόνο γυναίκα δεν δηλώνει απουσία γυναικείας παρουσίας στον δημόσιο χώρο. Αντιθέτως, αποκαλύπτει τη διάκριση ανάμεσα στην κοινωνική και την πολιτική αποδοχή.

Η φιλανθρωπική και κοινωνική δράση των γυναικών ήταν ήδη θεσμικά και ηθικά αποδεκτή. Η πολιτική τους ιδιότητα, όμως, παρέμενε κοινωνικά αμφίβολη. Η ψήφος συνεπαγόταν ισότητα· η φιλανθρωπία διατηρούσε τη

συμπληρωματικότητα των φύλων. Για τον λόγο αυτό, η μετάβαση από την κοινωνική προσφορά στην πολιτική συμμετοχή πραγματοποιήθηκε αργά.

♦ 9.7. Ιστορική σύνθεση

Η πορεία που διαγράφεται στην Άρτα μεταξύ 1923 και 1930 αποτυπώνει μια ευρύτερη ιστορική διαδικασία του ελληνικού Μεσοπολέμου.

Από την ίδρυση ενός οργανωμένου φιλανθρωπικού συλλόγου, η γυναικεία παρουσία διαχέεται σε πολλαπλές μορφές συλλογικής δράσης, εντάσσεται σε πανελλήνιο δίκτυο κινητοποίησης και, τελικά, έρχεται αντιμέτωπη με το όριο της πολιτικής συμμετοχής.

Οι γυναίκες της Άρτας καθίστανται πρώτα κοινωνικά ορατές και μόνο αργότερα πολιτικά υποκείμενα. Η κοινωνική παρουσία προηγήθηκε της πολιτικής αναγνώρισης. Η περιορισμένη εφαρμογή του εκλογικού δικαιώματος του 1930 δεν αναιρεί τη σημασία της προηγούμενης δεκαετίας: αντιθέτως, αναδεικνύει τον μεταβατικό χαρακτήρα της εποχής.

Η περίπτωση της Άρτας φωτίζει έτσι τον τρόπο με τον οποίο η γυναικεία χειραφέτηση στην ελληνική επαρχία δεν ξεκίνησε από την πολιτική διεκδίκηση, αλλά από τη φιλανθρωπία, τη συλλογική οργάνωση και τη σταδιακή κατάκτηση δημόσιου χώρου.

Αρτινή οικογένεια σε κάποιο από τα βελούχια της Άρτας την δεκαετία του '30. Όλες οι κυρίες φορούν καπέλο! Πρώτη δεξιά η δασκάλα κ. Μαρίκα Παπαδοπούλου, πρόσφυγας από τον Πόντο. (Φωτο από ιδιωτική συλλογή)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ίδρυση του Συνδέσμου Κυριών «Ο Ευαγγελισμός» στην Άρτα το 1923 αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της σταδιακής μετάβασης των γυναικών από τον ιδιωτικό στον δημόσιο χώρο στην ελληνική επαρχία του Μεσοπολέμου. Μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον που παρέμενε σε μεγάλο βαθμό πατριαρχικό, οι γυναίκες της τοπικής αστικής τάξης κατάφεραν, μέσω της φιλανθρωπικής δράσης και της συλλογικής οργάνωσης, να αποκτήσουν ορατή παρουσία στην κοινωνική ζωή της πόλης.

Ο «Ευαγγελισμός» δεν λειτούργησε μόνο ως φορέας κοινωνικής πρόνοιας για τους φτωχούς, τους πρόσφυγες και τους εύλωτους κατοίκους της Άρτας, αλλά και ως πεδίο διαμόρφωσης νέων μορφών γυναικείας συμμετοχής και ευθύνης. Μέσα από τη διοργάνωση εκδηλώσεων, τη διαχείριση πόρων και τη συνεργασία με τις τοπικές αρχές, τα μέλη του συλλόγου απέκτησαν εμπειρία δημόσιας δράσης, συμβάλλοντας στη σταδιακή διεύρυνση των ορίων της γυναικείας παρουσίας στον κοινωνικό βίο.

Παρότι η άμεση δράση του συλλόγου φαίνεται να περιορίζεται χρονικά, η σημασία του έγκειται κυρίως στο παράδειγμα που δημιούργησε. Ο «Ευαγγελισμός» αποτελεί έναν από τους πρώτους οργανωμένους χώρους μέσα από τους οποίους οι γυναίκες της Άρτας μπόρεσαν να εκφράσουν συλλογικά την κοινωνική τους ευαισθησία και να συμμετάσχουν ενεργά στην τοπική κοινωνία. Με τον τρόπο αυτό, ο σύλλογος εντάσσεται στη γενικότερη ιστορική διαδικασία μέσα από την οποία οι γυναίκες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου άρχισαν να αποκτούν σταδιακά δημόσιο λόγο και παρουσία, προετοιμάζοντας το έδαφος για τη μεταγενέστερη πολιτική τους χειραφέτηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

Α. Πρωτογενείς Πηγές

Εφημερίδες

Ηπειρωτική Ηχώ (Άρτα), αρ. φ. 13, 18 Αυγούστου 1923.

Ελεύθερος Λόγος (Αθήνα), αρ. φ. 113, 11 Οκτωβρίου 1923.

— αρ. φ. 383, 7 Ιουλίου 1924.

Ηπειρωτικόν Βήμα (Άρτα), Ι. Παπαβασιλείου.

Δημοσιεύματα περιόδου 1929–1930.

Άρθρα: «Η Γυναικεία Ψήφος», 1930.

Περιοδικός Τύπος

Ο Αγώνας της Γυναίκας.

Δελτίο του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, Αθήνα.

Αρ. 65, 15–31 Μαρτίου 1928.

Αρ. 109–110, Ιανουάριος–Φεβρουάριος 1930.

Περιοδικό Μουσικοφιλολογικόν Συλλόγου «Σκουφάς».

(Αναφορά στη Φιφίκα Μυλωνά και τη δημόσια παρουσία της.)

Β. Νομοθετικές και Διοικητικές Πηγές

Διάταγμα της 5ης Φεβρουαρίου 1930 περί δημοτικής ψήφου των γυναικών.

Απόφαση υπ' αριθ. 70/7 Ιουνίου 1923 του Πρωτοδικείου Άρτης

(έγκριση καταστατικού του Συνδέσμου Κυριών «Ο Ευαγγελισμός»).

Υπουργείον των Εσωτερικών,

Βουλευτικά Εκλογαί εν Ελλάδι 1864–1935,

Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1935.

Copyright

© Αναστασία Καρρά

Η εργασία είναι μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση επί χρημάτων και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή σε άλλη διασκευή, σύμφωνα με τον Ν.2387/1920 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/1993 και ισχύει σήμερα) και κατά τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (η οποία έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), χωρίς τη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

ΑΡΤΑ 15.03.2026